

Prouke Petrićevih "Deset dijaloga o povijesti" iz etičke perspektive

Vranješ, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:514145>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-21**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Diplomski studij filozofije i engleskog jezika i književnosti

Ivan Vranješ

Prouke Petrićevih *Deset dijaloga o povijesti iz etičke perspektive*

Diplomski rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Davor Balić

Sumentor: dr. sc. Demian Papo

Osijek, 2021.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet Osijek

Odsjek za filozofiju

Diplomski studij filozofije i engleskog jezika i književnosti

Ivan Vranješ

Prouke Petrićevih *Deset dijaloga o povijesti iz etičke perspektive*

Diplomski rad

Znanstveno područje humanističke znanosti, znanstveno polje filozofija,
znanstvene grane povijest filozofije i hrvatska filozofija

Mentor: izv. prof. dr. sc. Davor Balić

Sumentor: dr. sc. Demian Papo

Osijek, 2021.

Prilog: Izjava o akademskoj čestitosti i o suglasnosti za javno objavljivanje

Obveza je studenta da donju Izjavu vlastoručno potpiše i umetne kao treću stranicu završnog odnosno diplomskog rada.

IZJAVA

Izjavljujem s punom materijalnom i moralnom odgovornošću da sam ovaj rad samostalno napravio te da u njemu nema kopiranih ili prepisanih dijelova teksta tuđih radova, a da nisu označeni kao citati s napisanim izvorom odakle su preneseni.

Svojim vlastoručnim potpisom potvrđujem da sam suglasan da Filozofski fakultet Osijek trajno pohrani i javno objavi ovaj moj rad u internetskoj bazi završnih i diplomskih radova knjižnice Filozofskog fakulteta Osijek, knjižnice Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku i Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu.

U Osijeku, datum

Vinko Vuk, 01 22222 83 55
ime i prezime studenta, JMBAG

Sažetak

Djelo Deset dijaloga o povijesti (Della historia diece dialoghi) hrvatskog renesansnog filozofa Frane Petrića (1529–1597) objavljeno je 1560. godine u Veneciji. Dosadašnji istraživači tog djela najčešće su ga sagledavali iz perspektive filozofske discipline koja je u njemu najzastupljenija: filozofije povijesti. Međutim, Petrićevih Deset dijaloga o povijesti obiluje i etičkom tematikom.

Naime, Petrić je sa svojim sugovornicima u čak pet dijaloga razmatrao etički pojam djelovanje (attione). Obilježja i odredbu tog pojma razmatrao je u drugom i sedmom dijalogu. U drugom je dijalogu naveo da se sve što je ljudsko svodi na misli, riječi i djelovanje, dok je u petom i sedmom dijalogu izložio vanjske i unutrašnje odrednice djelovanja. U vanjske je odrednice uvrstio činitelja, uzrok, mjesto, vrijeme, način i sredstvo, a u unutrašnje mogućnost, priliku i uspjeh. U sedmom i devetom dijalogu Petrić je promišljao o djelovanju u trima mogućim društvenim stanjima: miru, ratu i buni. Tako je napisao da se mir zasniva na smirenim srcima građana, njihovu odgoju te zakonima i dužnostima koji proizlaze iz civiliziranog društvenog poretka. Obrambeni rat smatrao je pravednim, a napadački samo ukoliko je povrijeđena napadačeva čast ili mu je nanesena ozbiljna šteta. Bunu je nazvao neprijateljicom bivanja jer donosi ubijanje i smrt, a raznim nevoljama uništava i probitak ljudi. Naposljetku, u osmom i devetom dijalogu hrvatski se filozof bavio dobrim djelovanjem i ciljem djelovanja. Ukazao je na obilježja dobra djelovanja služeći se životopisima. U okviru svojih razmatranja cilja djelovanja bavio se dobrom, srećom i željama ljudske duše, oslanjajući se pritom na Platonovu Državu i Aristotelovu Nikomahovu etiku.

Ključne riječi: Frane Petrić, Deset dijaloga o povijesti, etika, djelovanje

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Obilježja i odredba <i>djelovanja</i>	4
3. <i>Djelovanje</i> u društvenim stanjima mira, rata i bune	14
3.1. <i>Djelovanje</i> u stanju mira	15
3.2. <i>Djelovanje</i> u stanju rata	17
3.3. <i>Djelovanje</i> u stanju bune	19
4. Dobro djelovanje i cilj <i>djelovanja</i>	22
4.1. Dobro djelovanje	23
4.2. Cilj <i>djelovanja</i>	25
5. Zaključak	29
6. Popis literature	31

1. Uvod

Frane Petrić (1529–1597) najznamenitiji je hrvatski renesansni filozof koji je napisao i 1560. godine objavio djelo naslovljeno *Deset dijaloga o povijesti (Della historia diece dialoghi)*. Riječ je o djelu koje spada u ranu fazu Petrićeva stvaralaštva, dakle u fazu u kojoj je bio pod velikim istodobnim utjecajem antičkih grčkih filozofa Platona i Aristotela.¹ Pritom valja istaknuti da je, kako bilježi Mislav Kukoč, Aristotel »unatoč svojem otklonu i kritici, usvojio i trajno zadržao mnoge Platonove ideje koje su prisutne i u socijalnofilozofijskoj koncepciji ranoga Petrića.«² Mihaela Girardi-Karšulin podijelila je Petrićevo stvaralaštvo u tri faze: u ranoj se fazi bavio humanističkim temama, zatim se usmjerio na »militantni antiaristotelizam«, a potom je razvio vlastiti sustav filozofije koji je Girardi-Karšulin nazvala »svojstvenim oblikom renesansnog novoplatonizma.«³ Na temelju vlastite podjele, Girardi-Karšulin je *Deset dijaloga o povijesti* smjestila u prvu od navedenih faza.⁴ Petrićevih *Deset dijaloga o povijesti* pojavljuje se, prema mišljenju Franje Zenka, »u najužem tematsko-problematskom sklopu i kontekstu koji se u njima konstituira u drugoj polovici talijansko-renesansnog 16. stoljeća.«⁵ Petrić je, nastavlja Zenko, poticaj za pisanje tog djela pronašao »u diskusijama o povijesti i historiografiji u 16. stoljeću u Italiji«, a interes za bavljenje poviješću i historiografijom naslijedio je od starih grčkih i rimskih pisaca.⁶ Prema mišljenju Alice Bačeković, Petrićev pristup povijesti u *Deset dijaloga* čini ga »dosljednim renesansnim misliteljem« koji se teoriji historiografije posvetio pod utjecajem autora poput Speronea Speronija, Francesca Robortella, Dionigija Atanagija, Alessandra Sardija i drugih.⁷

¹ Vladimir Premec, »Utopija-zbilja-politika«, u: Frane Petrić, *Sretan grad*, s talijanskog preveo i popratnu studiju napisao Vladimir Premec, uvodnu studiju napisao Vladimir Filipović (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975), pp. [43]–63, na p. 54.

² Mislav Kukoč, »Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma«, *Filozofska istraživanja* 15/1–2 (1995), pp. [169]–180, na p. 177.

³ Mihaela Girardi-Karšulin, »Frane Petrić«, u: Franjo Zenko (priređivač sveska), *Starija hrvatska filozofija*. Hrestomatija filozofije, sv. 9 (Zagreb: Školska knjiga, 1997), pp. 203–223, na p. 206.

⁴ Girardi-Karšulin, »Frane Petrić«, p. 209.

⁵ Franjo Zenko, »Frane Petrić«, u: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, preveo Krešimir Čvrljak (Pula: Čakavski sabor / Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani / Liburnija / Edit, 1980), pp. 7–23, na p. 23.

⁶ Zenko, »Frane Petrić«, p. 18.

⁷ Alica Bačeković, »Poimanje povijesti u Frane Petrića i Giambattiste Vica«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija »Dani Frane Petriša«, Cres 13.–17. srpnja 1997.* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1999), pp. [307]–313, na p. 308.

Dosadašnji istraživači Petrićevih *Deset dijaloga o povijesti* većinom su ga, sasvim očekivano, sagledavali iz perspektive filozofije povijesti. Ta su istraživanja iznjedrila brojne zaključke, od kojih ovom prilikom izdvajam onaj Franje Zenka da Petrićeva filozofija povijesti više ne počiva na »srednjovjekovnoj augustinovsko-orozijevskoj i teologijsko-povijesnoj pretpostavci« jer se ona ne promatra kao »povijest spasenja, djelovanje božje u svijetu, kome su ciljevi objavljeni, a općenite zakonitosti događanja iz njih izvedene«, već kao »vlastito čovjekovo djelo, kojim on sebe ozbiljuje i iskušava svijet, koji tako postaje slobodnim prostorom za očitovanja svekolike ljudske prakse kojom vladaju čovjekovi ciljevi, čudi, nagoni, strasti, plemenita nastojanja i opačine«. ⁸ Takvo shvaćanje povijesti Zenko je nazvao humanističkim. ⁹ Izdvajam i zaključak Stjepana Špoljarića da Petrićev udio u raspravi *ars historica* određuje »napuštanje retoričkog i istodobno uvođenje metafizičkog načina obrade teme«, zbog čega je zaključio da je kod Petrića prisutan »začetak metafizike povijesti u okviru kasne renesanse«. ¹⁰

No, Petrić je u svoje djelo *Deset dijaloga o povijesti* u manjoj mjeri uvrstio i teme koje pripadaju drugim filozofskim disciplinama, primjerice etici. Zbog toga istraživanja u kojima je to djelo razmatrano iz etičke perspektive nisu brojna. Danas raspolažemo rezultatima Špoljarićeva istraživanja koji je poveznicu povijesne i etičke sastavnice našao u Petrićevu terminu *sreća (felicità)*, koji je za Cresanina imao etičku vrijednost. ¹¹ Uz to, Špoljarić je zaključio da je Petrić pod tim terminom podrazumijevao »istu onu svrhu ljudske prakse koju jednako zastupaju Platon i Aristotel, a to je *eudaimonia*«, kao i to da je za Petrića svrha povijesti »izvrsna i najbolja jer nas vodi blaženstvu«. ¹²

Da je etika jedna od filozofskih disciplina kojima se Petrić bavio u *Deset dijaloga o povijesti*, potvrđuje već podatak da je u čak pet dijaloga razmatrao etički pojam *djelovanje (attione)*. Prema mojem sudu, upravo je *djelovanje* središnji pojam Petrićeve etičke misli u izložene u djelu *Deset dijaloga o povijesti*. To ću dokazati u trima poglavljima ovoga rada. Najprije ću se posvetiti obilježjima i odredbi *djelovanja* koje je Petrić izložio u drugom i sedmom dijalogu. Zatim ću se usmjeriti na sadržaj sedmog i devetog dijaloga u kojima je creski filozof ukazao na osobitosti djelovanja u trima mogućim društvenim stanjima: miru, ratu i buni. U posljednjem od

⁸ Zenko, »Frane Petrić«, p. 20.

⁹ Ibid.

¹⁰ Stjepan Špoljarić, *Ars historica Frane Petrića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2012), p. 306.

¹¹ Špoljarić, *Ars historica Frane Petrića*, p. 268.

¹² Ibid.

triju poglavlja izdvojiti ću etičke teme o kojima je Petrić progovarao u osmom i devetom dijalogu prilikom razmatranja dobrog djelovanja i cilja *djelovanja*.

2. Obilježja i odredba *djelovanja*

Petrić je svoje razmatranje etičkog pojma *djelovanje* započeo već u drugom dijalogu koji je naslovio »Bidernuccio ili o raznovrsnosti povijesti« (»Il Bidernuccio overo della diversita dell'istoria«). U tom dijalogu sudjelovali su: Petrić, Giovanni Gigante i Alfonso Bidernuccio. Kada su razmatrali vrste povijesti, Petrić je istaknuo da se sve što je ljudsko svodi na troje: misli, riječi i djelovanje.¹³ Prema njegovu mišljenju, misli, riječi i djelovanje mogu biti zajednički mnogim ljudima, a mogu pripadati i pojedincu.¹⁴ Dakle, Petrić je *djelovanju*, uz misli i riječi, dao važnu ulogu u ljudskom životu. Time je, prema mišljenju Paula-Richarda Bluma iz 1997. godine, Petrić svojim *Dijalozima* dao »pravo humanističkome pitanju o specifično ljudskome u povijesti«.¹⁵

Iako u petom dijalogu »Il Contile overo della verita dell'istoria« (»Contile ili o istini povijesti«) nije posvetio znatnu pažnju pojmu *djelovanje*, Petrić je u razgovoru s trojicom sugovornika, Antonijom Borgheseom, Lucom Contileom i neimenovanim Rimljaninom, pobrojao okolnosti, odnosno vanjske odrednice *djelovanja*. Tom je prigodom naveo sljedećih šest odrednica: činitelj, uzrok, mjesto, vrijeme, način i sredstvo.¹⁶

O vanjskim, ali i unutrašnjim odrednicama *djelovanja* Petrić je opširno raspravljao u sedmom dijalogu naslovljenom »Guidone ili o maloj povijesti« (»Il Guidone overo dell'istoria minore«). Prije elaboracije Petrić se referirao na kompleksnost *djelovanja*, izrekavši da je ljudsko djelovanje nešto doista veliko, gotovo poput kaosa te da u sebi skriva tisuće i desetine tisuća

¹³ [Francesco Patritio], »Il Bidernuccio overo della diversita dell'istoria. Dialogo secondo« / [Frane Petrić], »Bidernuccio ili o raznovrsnosti povijesti, drugi dijalog«, pp. 66–87, u: Francesco Patritio, »Della historia diece dialoghi« / Frane Petrić, »Deset dijaloga o povijesti«, pp. 28–293, u: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, preveo Krešimir Čvrljak (Pula: Čakavski sabor / Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani / Liburnija / Edit, 1980), na p. 78: »PATR. Tutte le cose degli huomini, mi paiono tre cose. O concetti dell'animo, o detti, o fatti.« / na p. 79.

¹⁴ [Patritio], »Il Bidernuccio overo della diversita dell'istoria. Dialogo secondo« / [Petrić], »Bidernuccio ili o raznovrsnosti povijesti, drugi dijalog«, p. 78: »PATR. Sono i concetti, o volete chiamar opinioni o di molte persone insieme, o di una sola. Et è ciò altresì de' detti, o vogliate delle parole; o de' fatti parimente, o le diciate attioni.« / p. 79.

¹⁵ Paul-Richard Blum, »Frane Petrić u 'vreći vremena': povijest i retorička filozofija«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23 (1997), pp. 19–34, na p. 33.

¹⁶ [Francesco Patritio], »Il Contile overo della verita dell'istoria. Dialogo quinto« / [Frane Petrić], »Contile ili o istini povijesti, peti dijalog«, pp. 138–161, u: Patritio, »Della historia diece dialoghi« / Petrić, »Deset dijaloga o povijesti«, pp. 28–293, u: Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, na p. 158: »BORG. Le circostantie d'ogni attione, riprese egli, sono il facitore, le cagione, il luogo, il tempo, il modo, o lo stromento.« / na p. 159.

zakutaka.¹⁷ U razgovoru s Lorenzom Guidoneom zabilježio je da su sve vanjske odrednice povezane te da će, pronade li se jedna, lako biti pronaći i ostale.¹⁸ Zatim je Petrić zapisao da spomenute vanjske odrednice obilježavaju svaku vrstu djelovanja, bilo ono veliko, srednje ili malo.¹⁹ U svojoj monografiji iz 2012. godine naslovljenoj *Ars historica Frane Petrića*, Stjepan Špoljarić utvrdio je da Petrić je vanjske odrednice djelovanja analizirao »u duhu metafizičkog odnosa između supstancije i akcidencija, pri čemu je supstancija čovjek činitelj koji izabire ostale okolnosti vlastite prakse«.²⁰

Kao što sam već naglasio, Petrić je vanjske odrednice nazvao i okolnostima djelovanja te zabilježio da sve one mogu biti različite za svako pojedino djelovanje, jednako kao što su udovi i organi u ljudskom i životinjskom tijelu različitih veličina i položaja.²¹ Manja se djelovanja, mislio je Petrić, moraju usmjeriti prema ostvarenju glavnog djelovanja, jednako kao što se ljudski i životinjski udovi te organi svojim manjim djelovanjima moraju usmjeriti na glavno djelovanje, točnije na ostvarivanje dobrobiti i života tijela.²² Budući da postoji glavno djelovanje koje upotpunjavaju manja djelovanja, Petrić i njegov sugovornik zaključili su da postoji i glavni činitelj kojem su podređeni manji činitelji, kao što u ratu postoji vladar u čije se ime vodi rat, a kojem služe vojskovođa, zapovjednik bojišta, časnici, stjegonoše, narednici pa sve do običnih vojnika.²³ Petrić se jednako tako usuglasio s Guidoneom i oko toga da, ako postoji glavni činitelj

¹⁷ [Francesco Patritio], »Il Guidone overo dell'istoria minore. Dialogo settimo« / [Frane Petrić], »Guidone ili o maloj povijest, sedmi dijalog«, pp. 186–215, u: Patritio, »Della historia diece dialoghi« / Petrić, »Deset dijalogo o povijesti«, pp. 28–293, u: Frane Petrić, *Deset dijalogo o povijesti*, na p. 200: »PATR. Et poi questa attione humana è un gran fatto, in guisa del Chaos per poco. Et ha mille sopra diece mila ripostigli, per ento à se.« / na p. 201.

¹⁸ [Patritio], »Il Guidone overo dell'istoria minore. Dialogo settimo« / [Petrić], »Guidone ili o maloj povijest, sedmi dijalog« p. 200: »GUI. O' o cosi [...] à me paiono legate tutte insieme queste cose. Et sarà leggier cosa che trovatane una, ci vengan di mano in mano, tirate tutte l'altre.« / p. 201.

¹⁹ Ibid., p. 200: »GUI. Ora perche ogni attione [...] è da alcuno attore fatta, o per cagione, o in luogo, o tempo, o con modo o istromento, si come noi vedemmo, ciò sarà vero, o nella universale o grande attione, et nelle mezane parimente, et nelle primiere, o minime. PATR. Mostra che si.« / p. 201.

²⁰ Špoljarić, *Ars historica Frane Petrića*, p. 303.

²¹ [Patritio], »Il Guidone overo dell'istoria minore. Dialogo settimo« / [Petrić], »Guidone ili o maloj povijest, sedmi dijalog«, p. 200: »GUI. Et tutte queste conditioni [...] possono essere di verse in ciascheduna attione. [...] Nel modo [...] che diverse sono, o le qualità, o gli uffici, o le grandezze, et le giaciture del le membra del corpo humano, o degli altri animali. PATR. Hora io vi intendo.« / p. 201.

²² Ibid., p. 200: »GUI. Ma si come queste tutte vanno ad un fini solo del governo, o della vita, de tuto il corpo; cosi deono andare tutte le piu particolari attioni verso il fine, o verso il compimento di quella tutta, o principal attione. PATR. Et cio è ragionevole.« / p. 201.

²³ Ibid., p. 200: »GUI. Et se vi è questa una principal attione, alla quale necessariamente sono tutte l'altre indrizzate, egli sarà vero, che vi sia anchora un principal attore, à cui ubidiscano tutti gli altri piu minuti attori. [...] Quale sarebbe [...] che in una attion di guerra, fosse il principal attore, un Capitano generale: o piu tosto il principe, à cui

s manjim činiteljima, zasigurno mora postojati i glavna svrha koja je iznad svih manjih svrha.²⁴ U nastavku dijaloga, Petrić i Guidone ustanovili su i to da postoje glavno vrijeme, mjesto, način i sredstvo.²⁵

U istom dijalogu Petrićev raniji sugovornik bio je mladi plemić uz kojeg je, u jednoj rečenici, pojasnio svaku vanjsku odrednicu *djelovanja*.²⁶ Nešto kasnije u istom dijalogu creski je filozof još detaljnije isto činio s Guidoneom.²⁷ Petrić je smatrao da svako djelovanje nužno pripada nekoj osobi koja je činitelj i bez koje se to djelovanje nipošto ne bi moglo izvesti.²⁸ U nastavku dijaloga Guidone je izložio i dvije vrste odrednica koje obilježavaju činitelja.²⁹ U prvu vrstu odrednica spadaju ime i prezime činitelja te njegova domovina.³⁰ Tri odrednice čine drugu vrstu: moć, znanje i nagnuće.³¹ Sudionici dijaloga nisu se više bavili prvom vrstom odrednica, već su pažnju posvetili drugoj vrsti. Razgovor o njima započeli su Guidoneovom tvrdnjom da one dovode do ostvarenja djelovanja.³² Moć dovodi činitelja do ostvarenja djelovanja, ako je moguće da se ono ostvari, znanje pak pridonosi tome da činitelj zna u potpunosti iskoristiti pruženu priliku, a nagnuće privodi kraju čitavo djelovanje.³³

U nastavku razgovora s Guidoneom, Petrić je obrazložio u čemu se očituju moć, znanje i nagnuće. Moć se, bilježio je Petrić, očituje u posjedu dobara, u utjecaju na javne poslove i u

nome la guerra si facesse. Questo intendo. Et suoi ministri fossero, il Generale, il Maestro di campo, i Colonelli, i Capitani, gli Alfieri, i Sergenti, o cosi di mano in mano tutti gli altri, fino à minimi soldati. PATR. Voi dite verissimo hora, dissi io.« / p. 201.

²⁴ Ibid., p. 200: »GUI. Et s'egli vi è un principal attore [...] egli vi dee esser anco una principal cagione, laquale tutte l'altre cagioni piu minute regoli. PATR. Et questo è ragion che sia.« / p. 201.

²⁵ Ibid., p. 200: »GUI. Et un principale, soggiunse egli appresso; o tempo o luogo, o modo, o istromento. PATR. Et questo anchora è ragionevole; o à voi il credo.« / p. 201.

²⁶ Ibid., p. 192 / p. 193.

²⁷ Ibid., pp. 200–214 / pp. 201–215.

²⁸ Ibid., p. 192: »GEN. Ogni attione, o publica, o privata ch'ella sia, o di pace, o di guerra, o di popolar sollevamento, è neessario che ella sia fatta da qualche persona: laquale sia l'attore di quell'attione: o senza i quale non possa ella farsi à patto nivno. PATR. Et questo anco è vero <...>.« / p. 193.

²⁹ Ibid., pp. 202–204: »GUI. Et mirate, ch'io l'apro per lo mezo; o vi trovo entro, ch'altre sono le conditioni, ch'a saperci danno, chi, o quale altri sia: o altre quell'altre poi, che lo ci fan conoscere per attore. PATR. Mostratelemi meglio <...>.« / pp. 203–205.

³⁰ Ibid., p. 204: »GUI. Le primiere sono [...] il nomesuo, quello della famiglia, o della patria, o simili altre.« / p. 205.

³¹ Ibid., p. 204: »GUI. Et le seconde sono tre. Il potersuo, il sapere, o l'impeto <...>.« / p. 205.

³² Ibid., p. 204: »GUI. Le quali tre recano ad effeto la possibilità, l'occasione, o il successo dell'attione. PATR. In qual modo? <...>.« / p. 205.

³³ Ibid., p. 204: »GUI. Chi' il potere dell'attore fa, che se l'attione a farsi è possibile, he ella venga fatta. Il sapere fa, ch'altri sapia per tutto prendere l'occasione. Et l'impeto porta tutto il successo dell'attione al fine. PATR. Bella cosa, ch'in costui noi ritroviamo, <...>.« / p. 205.

osobnom ugledu koji pojedinac uživa.³⁴ Dakle, upravo zbog toga što se moć činitelja očituje u onome što doživljavaju i drugi ljudi, a to su posjed dobara, utjecaj na javne poslove i osobni ugled činitelja, ona je usmjerena prema drugim ljudima. Znanje se, tvrdio je creski filozof, očituje u trima stvarima: u prirodnoj bistrini, u smotrenosti koja je stečena praksom i uvidu koji je postignut obrazovanjem.³⁵ Nagnuće, dakle posljednja od triju odrednica koje obilježavaju činitelja, sastoji se u tjelesnim moćima: u prirođenoj smjelosti, iznenadnim porivima i u ustaljenim navikama.³⁶

Uzrok je, podsjećam, druga vanjska odrednica ili okolnost *djelovanja*. O uzroku je Petrić zabilježio da uvijek mora postojati, jer pokreće činitelja na djelovanje.³⁷ Filozofi raspolažu, naglašava Petrić, četirima vrstama uzroka: tvarnim, oblikovnim, tvornim i svršnim.³⁸ Takvu je podjelu uzrokā Petrić je mogao preuzeti iz Aristotelove *Metafizike*.³⁹ Tvarni je uzrok poduhvat koji činitelj izvršava, oblikovni je način i postupak kojim činitelj izvršava poduhvat, dok je tvorni uzrok činitelj sâm.⁴⁰ Svršni pak uzrok čine, dodao je Petrić, čuvstva koja nekoga navode na djelovanje, točnije nagla duševna uzbuđenja.⁴¹ Creski je filozof pojasnio svršni uzrok na

³⁴ Ibid., p. 204: »GUI. Il potere principalmente sta in tre cose. Nella fortuna de beni, nell'auttorità della podesta publica: o nella riputation privata, ch'algun'habbia. PATR. Io comprendo.« / p. 205.

³⁵ Ibid., p. 204: »GUI. Et il sapere sta medesimamente in tre. [...] Nella astutia naturale, nella prudenza acquistata nell'uso degli affari humani: o in quell'altra, ch'altri si è per lo studio delle dottrine guadagnato. PATR. Ottimamente è questo.« / p. 205.

³⁶ Ibid., p. 204: »GUI. L'impeto poi, soggiunse egli, con che l'huomo è in alcuna operatione fino al suo fin portato, è posto nelle forze corporali: nell'ardire dell'animo naturale: ne subitani movimenti degli affetti, o ne fermi habitati de costumi. PATR. Bene.« / p. 205.

³⁷ Ibid., p. 192: »GEN. Et l'attore [...] sempre si muove ad operar la sua attione, per qualche cagione. PATR. Et questo anco è vero, <...>« / p. 193.

³⁸ Ibid., p. 206: »PATR. Hora egli mi torna à mente, che i filosofi fanno quattro maniere di cagione; materia, forma, efficiente, o fine.« / p. 207.

³⁹ Aristotel, *Metafizika*, I, 3, 983a 25–30. Vidi i: Aristotel, *Metafizika*, prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki) Tomislav Ladan (Zagreb: Signum – Medicinska naklada, 2001), 983a 25–30, p. 10: »Sad je bjelodano kako valja steći znanost o prvotnim uzrocima (jer kažemo kako znamo kakvu pojedinost kad mislimo da spoznajemo njezin prvotni uzrok), a govori se o četiri vrste uzroka, od kojih je – kažemo – jedan bivstvo i bit (jer *zašto* napokon se svodi na pojam stvari, dok je prvotno *zašto* uzrok i počelo), drugi je uzrok tvari i podmet, treći je počelo kretanja, a četvrti je njemu oprečan uzrok, naime: 'poradi čega' i Dobro (jer to je svrha svega nastajanja i kretanja).«

⁴⁰ [Patritio], »Il Guidone overo dell'istoria minore. Dialogo settimo.« / [Petrić], »Guidone ili o maloj povijesti, sedmi dijalog«, p. 206: »GUI. La materia dell'attore sarà quel fatto, o di pace, o di guerra, o di seditione, nel quale egli si adopra à fare. Et forma, il modo, o la maniera con che egli la fa. L'efficiente sarà egli stesso. [...] PATR. Bene dite voi dissi io.« / p. 207.

⁴¹ Ibid., p. 206: »PATR. Ma mi dite anco, gli affetti che muovono altrui ad operare, hanno essi cagion finale? Essendo elli turbamenti dell'animo subitani.« / p. 207.

sljedeći način: svrha je srdžbe osveta, svrha mržnje nanošenje štete, svrha ljubavi pružanje radosti, a svrha samilosti pomaganje.⁴²

Petrić je o svršnom uzroku govorio i u onom dijelu sedmog dijaloga u kojem je promišljao o *ljudskoj duši (animo humano)*. Najprije je utvrdio da je nositelj svakog ljudskog djelovanja neki čovjek.⁴³ Međutim, upozorio je na to da ljudi ponekad učine nešto slučajno, a ponekad pod tuđom prisilom.⁴⁴ Budući da je uzrok takvih čina izvan tog čovjeka, Petrić je smatrao da mu nije ispravno pripisati tuđe djelovanje te dodao da se činima tog pojedinca mogu nazvati samo oni kojima je izvor u njegovoj nutrini.⁴⁵ Potom je zaključio da postoje dva počela djelovanja, a to su dva dijela ljudske duše: umni i čuvstveni.⁴⁶ U svakodnevnom životu i poslovima iz prvog dijela duše rađaju se naum i odluka, a nakon odluke, ukoliko nema zapreke, slijedi čin.⁴⁷ Za drugi, dakle čuvstveni dio ljudske duše Petrić je zabilježio da je on izvor osjećaja, želja i drugih strasti koje također potiču na čin.⁴⁸ Takva promišljanja o duši ukazuju na to da je Petrić slijedio Aristotelov nauk iz prvog poglavlja Aristotelove *Nikomahove etike*.⁴⁹ Na temelju Petrićeva razumijevanja uzroka *djelovanja*, Nikola Skledar je, u svojem članku iz 1997. godine, zaključio da je Petrić bio mišljenja da je znanje uzroka *djelovanja* potrebno za znanje posljedice *djelovanja*, zbog čega je povijest srodna filozofiji.⁵⁰

⁴² Ibid., p. 206: »GUI. Et io scerno qui disse egli, che l'ira ha fine di vendetta, l'odio di nuocere, l'amor di godere, la pieta di giovare, o cosi gli altri. PATR. Bene sta cotesto, <...>.« / p. 207.

⁴³ Ibid., p. 196: »GUI. Et disse, a me par di vedere in questa prima scorza, che l'attione humana, è da alcun huomo fatta sempre. Non cosi sembra anco a voi? PATR. Si sembra certamente <...>.« / p. 197.

⁴⁴ Ibid., p. 196: »GUI. Et è fatta da lui talhor per caso, o talhor per isforzo d'altri. PATR. Si.« / p. 197.

⁴⁵ Ibid., p. 196: »GUI. Et pare, che le cosi fatte, procedendo dallo estrinseco dell'huomo, non è ragione, ch'altri attion sue l'addimandi. Ma sue attioni, sono solo da dir quelle, che da principio nascono, il quale sia dentro di lui. Non mostra cosi? PATR. Si fa per certo, <...>.« / p. 197.

⁴⁶ Ibid., p. 198: »GUI. Et i principi cosi fatti possono essere non piu che due: secondo che due sono le parti dell'animo humano, la ragionevole, o l'animosa. PATR. E vero.« / p. 199.

⁴⁷ Ibid., p. 198: »GUI. Dalla prima, intorno a gli affari della vita, nascono il consiglio, o la elettione. Alla quale, s'ella non è impedita tantosto segue l'attione. [...] PATR. Vero.« / p. 199.

⁴⁸ Ibid., p. 198: »GUI. Et dall'animosa, vengono gli affetti, gli appetiti, o l'altre passioni del nostro animo. PATR. Vero.« / p. 199.

⁴⁹ Aristotel, *Nikomahova etika*, I, 13, 1102b 10–20. Vidi i: Aristotel, *Nikomahova etika*, prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan (Zagreb: Globus, 1988), 1102b 10–20, pp. 21–22: »Čini se da postoji i jedno drugo nerazumno naravno svojstvo duše, koje ipak sudjeluje u razumu. Mi i u uzdržanih i u neuzdržanih ljudi hvalimo razumno načelo, dio njihove duše koji ga posjeduje, jer ih potiče ispravno i na najbolja djela. Ali u njima se pokazuje i drugo naravno svojstvo uz ono razumno, koje se bori i opire protiv razuma. I upravo kao što uzeti dijelovi tijela – kad ih kanimo pokrenuti udesno – kreću se usuprot nalijevo, isto je tako i s dušom; porivi neuzdržanika nagone ove u suprotnom smjeru.«

⁵⁰ Nikola Skledar, »Aktualnost Petrićevih Deset dijaloga o povijesti (Vidik suvremene znanosti o društvu)«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija »Dani Frane Petriša«*, Cres 13.–17. srpnja 1997. (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1997), pp. [269]–278, na p. 273.

Treća vanjska odrednica *djelovanja* bilo je mjesto. Naime, Petrić je zabilježio da budući da je svaki činitelj tjelesan i giba se da bi izveo neko djelovanje, nužno je da se djelovanje izvodi u nekom prostoru.⁵¹ Pritom se složio s Guidoneovom metaforom da je mjesto poput dvije noge koje povijest vode do jasne spoznaje.⁵² Petrić je razlikovao tri vrste mjesta: opće, posebno i pojedinačno.⁵³ Općim je mjestima smatrao tada poznate dijelove svijeta: Europu, Aziju, Afriku i takozvani Novi svijet.⁵⁴ Posebna mjesta su, navodi Petrić, zemlje poput Italije, Francuske, Njemačke i drugih.⁵⁵ Pojedinačnim je mjestima smatrao svakovrsna mjesta, kao što su otoci, kopna, mora, jezera, rijeke, bare, močvare, gradovi, utvrde, dvorci, naselja, pustinje, divljine, njive, šume, prisoji, brda, ravnice, doline, tla i podneblja najrazličitijih vrsta te razna druga mjesta.⁵⁶

Vrijeme je Petrić odredio četvrtom vanjskom odrednicom *djelovanja*. Prema Petrićevu mišljenju, ljudsko je djelovanje zapravo gibanje, a budući da se svako gibanje odvija u vremenu i da se svako djelovanje mjeri vremenom, nužno je da činitelj uvijek djeluje u vremenu.⁵⁷ Jednako kao što se djelovanje bez mjesta ne bi imalo gdje ostvariti, djelovanje bez vremena ne bi se imalo kada ostvariti niti bi imalo svoje trajanje. Vrijeme je, nastavlja Petrić svoj dijalog s Guidoneom, vrlo velika životinja i ono se neprekidno okreće pa je zbog toga lagano i sklisko.⁵⁸ Creski je filozof u potpunosti isključio mogućnost da se pri bilježenju povijesti ne označava vrijeme jer se

⁵¹ [Patritio], »Il Guidone overo dell'istoria minore. Dialogo settimo.« / [Petrić], »Guidone ili o maloj povijesti, sedmi dijalog«, p. 192: »GEN. Et anchora soggiunse egli, perciocche l'attore è corpo, o si muove per far l'attione, egli è necessario, che ella si faccia in luogo. PATR. Così sta anco questo.« / p. 193.

⁵² Ibid., p. 210: »GUI. Perciocche questi sono [il luogo] quasi due piedi, che portano l'istoria alla distinta cognitione altrui. PATR. Periglio che sia, come voi dite ò messer Lorenzo.« / p. 211.

⁵³ Ibid., p. 210: »GUI. Et è mi par di vedere, soggiunse egli, che questo [...] di luogo habbia tre faccie principali. Et quali? dissi io. Generale, soggiunse egli, speciale, o particolare. [...] PATR. Hora si, <...>.« / p. 211.

⁵⁴ Ibid., p. 210: »GUI. Così [...] che nella prima sieno le quattro parti del mondo. Europa, Asia, Affrica, et Terre nuove.« / p. 211.

⁵⁵ Ibid., pp. 210–212: »GUI. Nella seconda poi sono le provincie part delle generali. [...] Quale è l'Italia [...], che molte ne contiene, o la Francia, o la Germania, et altre. PATR. Bene sta.« / pp. 211–213.

⁵⁶ Ibid., p. 212: »GUI. Nella terza poi sono [...] tutti gli altri d'ogni maniera lugohi, isole, ferme, mari, laghi, fiumi, stagni, paludi, città, fortezze, ville, habitati, disertti, silvestri, coltiutati, seluosi, aprici, montuosi, piani, vallosi, acquosi, aridi, fruttuosi, et sterili, di buon'aria, o di pestilente, o simili altri mille. PATR. Io gli veggio tutti, <...>.« / p. 213.

⁵⁷ Ibid., p. 192: »GEN. Et l'attione humana essengo movimento, o ogni movimento fecendosi in tempo, conviene sempre che l'attore, faccia l'attion sua in tempo; o sia ella dal tempo sempre misurata. PATR. Voi divisate ottimamente <...>.« / p. 193.

⁵⁸ Ibid., p. 206: »GUI. Et ecco il tempo, soggiunse egli tosto, ilquale è grandissimo animale. [...] Et vedete come ei va continuo rotando. Io veggio, [...]: o egli è anco leggerissimo, o isdrucchiola, ch'huom non se n'ivvede.« / p. 207.

djelovanje bez njega ne može ni zamisliti.⁵⁹ Civilizacija bi, dodao je Petrić, bez bilježenja vremena bila uskraćena za informacije o, primjerice, starosti svijeta i trajanju kraljevstava, a sve bi zabilješke o djelovanjima iz povijesti bile bez vremenskog redoslijeda.⁶⁰ Girardi-Karšulin je u istraživanju naslovljenom »Frane Petrić. Od 'antropološkog' problema do novoplatoničkog sustava« i objavljenom 1991. godine analizirala Petrićevu vanjsku odrednicu vremena te je zaključila kako bilježenje vremena u povijesti može biti proizvoljno, ali je neminovno.⁶¹ Naime, svaka povijest, a samim time i svako djelovanje u njoj, događa se u svojem vremenu pa je »nemoguće bilježiti povijest, a da se na neki način ne mjeri ili ne bilježi vrijeme«. ⁶² Da je Petrić vrijeme smatrao važnom vanjskom odrednicom djelovanja, potvrđuje i njegova tvrdnja da bi povjesničar trebao prikazivati djelovanja uključujući i najsitnije detalje o vremenu, kao što je sat ostvarivanja djelovanja.⁶³

Pretposljednja vanjska odrednica *djelovanja* za Petrića je bila način djelovanja. O toj je odrednici djelovanja zabilježio da činitelj djelovanje mora izvesti na stanoviti način i po redu, jer u svakom djelovanju postoji nešto što prethodi i nešto što slijedi, pa se prvo izvodi na jedan, a drugo na drugi način.⁶⁴ Prema Petrićevu mišljenju, djelovanje ponekad bude otvoreno, a ponekad

⁵⁹ Ibid., p. 208: »PATR. Et che? [...] s'elli si facessero l'histoire loro senza tempo? GUI. O' cotesto nò, à patto niuno, <...>.« / p. 209.

⁶⁰ Ibid., p. 208: »GUI. Percioche oltre, ch'e' si leverebbe à l'attione, ciò, senza che ella non puo farsi à verun modo: essi rimarrebbero in oscuro. Conciosiacosa che il tempo stesso produttore di quelle attioni, dopò qualch'anno le si manicherebbe nella guisa [...]. Et se gli antichi historichi non havessero usato di notare, nelle loro historie i tempi, o gli anni, noi hora non sapremmo l'antichità del mondo, non la duratione delle monarchie, non le rivoluzioni degli imperii, non infinite altre cose. Er volerebbono l'attioni humane per lo infinito del tempo <...>.« / p. 209.

⁶¹ Mihaela Girardi-Karšulin, »Frane Petrić. Od 'antropološkog' problema do novoplatoničkog sustava«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 17 (1991), pp. 139–158, na p. 147.

⁶² Girardi-Karšulin, »Frane Petrić. Od 'antropološkog' problema do novoplatoničkog sustava«, p. 147.

⁶³ [Patritio], »Il Guidone overo dell' historia minore. Dialogo settimo.« / [Petrić], »Guidone ili o maloju povijesti, sedmi dijalog«, p. 210: »GUI. La onde egli è necessario di contare riprese egli partitamente gli anni delle particular attioni, o le stagioni de gli anni, o talbor anci i mesi. E vero. Et per le opportunità degli affari, o delle attioni, soggiunse egli, si converrà molte fiata di notare i giorni, secondo che essi verranno ad essere, o caldi, o freddi; annvuilati, o chiari; asciutti o piovosi, ventosi, o nevosi, fasti, o nefasti; solenni od utili. E cosi. Et parimente il di levante, il cadente, o il cosistente. Et etiandio le notti, o comincianti, o finienti o le vigilie loro: Le oscure, le serene, le bricui, o le lunge, o d'altre qualità simiglianti. Sarà ottimamente fatto il cosi fare. Et è talhora, soggiunse egli, che molto importi à narrare l' hora, che alcuna cosa fatta fu. Percioche secondo che molto importò quell' hora per lo far quel fatto, cosi molto fa, che noi il sappiamo. PATR. Importa certamente molto <...>.« / p. 211.

⁶⁴ Ibid., p. 192: »GEN. Et di piu, conviene parimente riprese egli, che con modo, o con ordine, sia dall'attore fatta l'attione, essendo che in tutte le cose, che si fanno, vi è una parte che precede, o l'altra segue. Et l'una in questa guisa è fatta, o l'altra in quella. PATR. Ottimamente dite voi, <...>.« / p. 193.

skriveno.⁶⁵ Katkad bude po redosljedju, a katkad bez ikakva reda, na tisuće inačica.⁶⁶ Upravo zbog nebrojenih inačica djelovanja povjesničar ih mora poznavati sve da bi u svojem prikazu djelovanja znao objasniti pojedini način.⁶⁷ Pomno prikazivanje načina djelovanja, zaključio je Petrić, nužno je da bi se u takvu načinu i drugi ljudi mogli pronaći.⁶⁸

Kao posljednju okolnost *djelovanja* Petrić je naveo sredstvo ili pomagalo. Naime, smatrao je da isključivo nadnebesni činitelji svoje djelovanje izvode izvan prostora, iznad vremena i bez ikakva pomagala, no svi ih ostali izvode pomoću nekog sredstva.⁶⁹ Čak i nebo na Zemlju djeluje, nastavio je Petrić, služeći se svojim sredstvima, a to su kretanje, svjetlo, toplina i upliv.⁷⁰ Petrić je u nastavku izložio podjelu sredstava na dvije vrste: jedna su unutrašnja, jednako kao što su ljudska tijela pomagala duše, a ruke i noge pomagala tijela, a druga izvanjska, kao što su pila, čekić ili neko drugo oruđe.⁷¹ Raspravu o sredstvima ili pomagalima Petrić je zaključio mišlju da ih povjesničar u prikazu djelovanja mora navesti jer će time njegovo pisanje biti od neprocjenjive koristi.⁷²

Nakon vanjskih odrednica ili okolnosti *djelovanja*, Petrić je, a uz Guidoneovu pomoć, pobliže odredio i unutrašnje odrednice *djelovanja*: mogućnost, priliku i uspjeh.⁷³ Tako je zabilježio da bez mogućnosti nikada neće doći do ostvarenja djelovanja.⁷⁴ Zbog te činjenice, nužno je, smatrao

⁶⁵ Ibid., p. 212: »GUI. Et è mostra bene d'andar talhor palese à far suoi fatti, o talhor invisibile. PATR. Così mostra per lo vero.« / p. 213.

⁶⁶ Ibid., p. 212: »GUI. Et altra fiata poi fa, l'opra sue con ordine; o pone una prima, o altra poi. Così pare. Et è anco, quanto le fa senza ordine veruno. Et questo. U sa appresso, soggiunse egli, mille maniere [...]. PATR. Io comprendo tutto ciò, che voi mi mostrate, <...>« / p. 213.

⁶⁷ Ibid., p. 212: »GUI. Et queste cose tutte, soggiunse egli è mestieri che l'historico comprenda: et quando huopo fia, che le ci sappia spiegare. PATR. Nel vero è bisogna ch'egli sappia farlo.« / p. 213.

⁶⁸ Ibid., p. 212: »GUI. I quali tutti modi, soggiunse egli, senza fine è utile à saperli: per tutte occorrenze, ch'altrui potessero incontrare. PATR. Voi dite verissimo per certo, dissi io allora ò messer Lorenzo.« / p. 213.

⁶⁹ Ibid., p. 192: »GEN. Et avvegnadio, che gli attori sopracelesti operin le loro operationi, si come fuor di luogo, o sopra al tempo, così senza stromento alcuno. Tutti nondimeno gli altri, che corporei sono, non altrimenti, che'con istromento fanno. [...] PATR. Io vi ho inteso [...]; o dite verissimo.« / p. 193.

⁷⁰ Ibid., p. 192: »GEN. Percioche pure il cielo, produce le cose di qua giu con gli stromenti suoi, movimento, lume, tepore, o instusso.« / p. 193.

⁷¹ Ibid., p. 192: »GEN. Ma gli strometi dell'attioni humane [...] sono, o intrinsechi, o quasi parti di noi. Si come è questo corpo stromento dell'anima, o del corpo stesso, le mani o i piedi. Overo essi sono estrinsechi, qual e la sega, o il martello, o tutte quell'altre mille cose, che noi adoperiamo per far altro.« / p. 193.

⁷² Ibid., p. 214: »GUI. Percioche s'essi saranno per la sua historia [stromenti], negli opportuni luoghi, o detti, o sparsi o in certo modo disegnati, inestimabile giovamento al mondo appporterà la sua scrittura. PATR. Appporterà per certo.« / p. 215.

⁷³ Ibid., p. 200: »GUI. <...> che le attioni raccontate, [...], così hanno dentro quasi nella lor essentia tre altre cose; [...] PATR. Et quali sono elle? [...] Elle sono queste: la possibilità, l'occasione, o il successo.« / p. 201.

⁷⁴ Ibid., pp. 200–202: »GUI. Percioche disse egli, se l'attione non è possente à farfi, ella non potrà giamai riuscir attione. PATR. E vero.« / pp. 201–203.

je Petrić, da se djelovanje može provesti u cijelosti i u svim svojim dijelovima.⁷⁵ Zato je važno da pisac povijesti prikaže mogućnost tako da nitko ne može opravdano posumnjati da do ostvarenja djelovanja nije moglo doći.⁷⁶ Prema Petrićevoj procjeni, mogućnost tako treba prikazivati jer se mnogim piscima povijesti često događa da površno opisuju mjesto i vrijeme radnje, kao i druge informacije o djelovanju.⁷⁷ Dužnost je povjesničara prikazati djelovanje onakvim kakvim ono zaista jest.⁷⁸

Kada je riječ o prilici, dakle o drugoj unutrašnjoj odrednici *djelovanja*, Petrić je zapisao da povjesničar obavezno mora prikazati sve okolnosti koje su pratile djelovanje od njegova početka pa sve do kraja, jer prilika prožima cijelo djelovanje i sve njegove dijelove, a svim je djelovanjima potrebna prilika da se ostvare.⁷⁹ Ukoliko povjesničari budu pomno progovarali o prilikama djelovanja, povijest će postati vjerodostojnija i životnija.⁸⁰

O posljednjoj unutrašnjoj odrednici *djelovanja*, znači o uspjehu, Petrić je zaključio da će povjesničar povijest unaprijediti, a čitateljima donijeti veliki probitak, ako opisujući uspjeh djelovanja prikaže kako se ono odvijalo i ostvarivalo u cijelosti te u pojedinim fazama.⁸¹

Dakle, unutrašnje odrednice *djelovanja* moguće je shvatiti kao faze kroz koje je svako djelovanje moralo proći: imalo je svoju mogućnost, dobilo je svoju priliku i polučilo je uspjeh. Ljerka Schiffler u istraživanju naslovljenom »Filozofija grada« iz 1985. godine čitavu je Petrićevu analizu ljudskog djelovanja nazvala obavljanjem fenomenološke redukcije čina.⁸² Prema mojem sudu, Petrić je u drugom i sedmom dijalogu ponudio sljedeću odredbu *djelovanja: djelovanje* je

⁷⁵ Ibid., p. 202: »GUI. La onde, egli è necessario [...] che ella si possa fare, o tutta intera, o tutte anchora le sue parti. PATR. Così sta.« / p. 203.

⁷⁶ Ibid., p. 202: »GUI. Et questa possibilità [...] ci dee il [...] storico ripresentare sì, che altri non possa, à ragion sospetto prendere, che ella non sia essere potuta. PATR. E ragione, <...>.« / p. 203.

⁷⁷ Ibid., p. 202: »GUI. Il che ci fanno molti, soggiunse egli, molte volte parere, scrivendoci trascuratamente, i luoghi, o i tempi dell'attione, o l'altre cose. PATR. O cotesto è piu che vero secondo ch'io odo <...>.« / p. 203.

⁷⁸ Ibid., p. 202: »GUI. Tale adunque la ci racconti l'historico, disse egli quale ella si fu. PATR. E dovere.« / p. 203.

⁷⁹ Ibid., p. 202: »GUI. Et ci narri anco l'occasioni, soggiunse messer Lorenzo, con che ella fu dal suo cominciamento al fin condotta. Percioche corre etiandio l'occasione per tutta l'attione, o per le sue parti tutte. PATR. Sì [...] perche tutte hanno mestiere dell'occasione di farsi.« / p. 203.

⁸⁰ Ibid., p. 202: »GUI. Et se l'occasione, ci si narrerà appuntatamente, disse egli, molto fara per lo fine della historia: o molto piu la ci farà, o vera o possibile vedere. Secondo però che mi si mostra qui, o ch'io traveggo. PATR. Non travedete voi già [...] ò messer Lorenzo, anzi sta così.« / p. 203.

⁸¹ Ibid., p. 202: »GUI. Et così anco, se descrivendocisi il successo ci si dirà, come sia tutta, o tutte le parti sue venuta in essere, o à farsi, senza dubio, o all'historia, et à lettori recherà gran giovemēto. PATR. Senza dubbio recherà.« / p. 203.

⁸² Ljerka Schiffler, »Filozofija grada«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 11 (1985), pp. 3–27, na p. 8.

pojam omeđen vanjskim (činitelj, uzrok, mjesto, vrijeme, način i sredstvo) i unutrašnjim odrednicama (mogućnost, prilika i uspjeh) na koji se, a uz misli i riječi, svodi sve ljudsko.

3. Djelovanje u društvenim stanjima mira, rata i bune

Dijalog u kojem je Petrić najveću pažnju posvetio primjerima *djelovanja* bio je deveti dijalog naslovljen »Donato ili o koristi o povijesti« (»Il Donato overo dell'utilita dell'historia«). Petrić je, prema Špoljarićevim spoznajama, svoje sugovornike u dijalozima birao pomno i to ovisno o njihovoj kompetentnosti za temu.⁸³ Da bi to dokazao, Špoljarić je naveo nekoliko primjera Petrićevih sugovornika u pojedinim dijalozima: braća Contarini (»Contarino ili što je povijest, treći dijalog« / »Il Contarino overo, che, sia l'historia. Dialogo terzo«), predstavnici uglednih mletačkih patricija, kojima Petrić »pokušava pokazati što je povijest u sučeljavanju s njihovim retoričkim određenjima«; Daniele Sanuto (»Sanuto ili o svrsi povijesti, četvrti dijalog« / »Il Sanuto overo del fine dell'historia. Dialogo quarto«), rođak mletačkog kroničara Marina Sanuda; Luca Contile (»Contile ili o istini povijesti, peti dijalog« / »Il Contile overo della verita dell'historia. Dialogo quinto«), autor djela o suvremenoj povijesti *La historia de' fatti di Cesare Maggi da Napoli, dove si contengono tutte le guerre successe nel suo tempo in Lombardia & in altre parti d'Italia & fuor d'Italia. Fedelmente raccolta da Luca Contile*.⁸⁴ Međutim, Petrić je, ponovno prema Špoljarićevim spoznajama, u devetom dijalogu zaokružio »sadržaj mita o Veneciji« pa je za svojeg sugovornika odabrao gospodina Lionarda koji je prepričavao njegov raniji razgovor s Giovannijem Donatijem i to ne prema »načelu kompetencije«,⁸⁵ već zbog toga što je Donati predstavljao »vladajući patricijski društveni sloj koji je nositelj mletačke povijesti«. ⁸⁶

Iako u njemu nije izložio brojne primjere *djelovanja*, Petrić je u sedmom dijalogu razlikovao javno od privatnog djelovanja. To je učinio istaknuvši da povijest isključivo govori o javnom, a ne o privatnom djelovanju.⁸⁷ Osim toga, sedmi dijalog otkriva i Petrićev stav da se javno djelovanje može odvijati u sljedećim trima društvenim stanjima: miru, ratu ili buni.⁸⁸

⁸³ Špoljarić, *Ars historica Frane Petrića*, p. 62.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 62.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 63.

⁸⁶ *Ibid.*, pp. 297–298.

⁸⁷ [Patritio], »Il Guidone overo dell'historia minore. Dialogo settimo.« / [Petrić], »Guidone ili o maloj povijesti, sedmi dijalog«, p. 188: »GUI. La historia che noi diciamo [...] à questo: non è alcun dubbio, che si fa dell'attioni publiche, o non delle private. PATR. Bene <...>.« / p. 189.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 190: »GEN. Et le cosi fatte [...] sono di tre maniere solo, o non di piu. [...] O di pace [...], o di guerra, o di seditione [...]. Rimasi io alhora tutto quasi smemorato, in pensando, come ei potesse essere, che giovane di si poca età, fosse potuto venire in cosi grande, o alto conoscimento.« / p. 191.

U nastavku ovog poglavlja izložit ću obilježja koja je Petrić pridružio javnom djelovanju koje se odvija u spomenutim društvenim stanjima. Radi preglednosti, svakom od društvenih stanja posvetit ću zasebno potpoglavlje.

3.1. *Djelovanje u stanju mira*

Petrić je u devetom dijalogu zapisao da postoje dva puta kojima se može postići mir, a da nam te puteve najbolje mogu pokazati filozofi i povjesničari.⁸⁹ Filozofi nam, naime, pokazuju put uzroka, naglašavajući ono što je općenito, dok nam povjesničari pokazuju put iskustva, ističući ono što je pojedinačno.⁹⁰ Interpretirajući taj dio Petrićeva dijaloga, Stjepan Ćosić je, u članku iz 1997. godine, napomenuo da je poželjno da ista osoba ukaže na put uzroka i na put iskustva.⁹¹ Smatram da je Petrić pridruživanjem općenitog filozofima, a pojedinačnog povjesničarima, htio naglasiti nužnost da se u pronalaženju puteva za postizanje mira filozofi i povjesničari međusobno nadopunjuju.

U nastavku je Petrić izložio temelje mira kao društvenog stanja. Naime, smatrao je da se mir zasniva na smirenim srcima građana, njihovu odgoju, zakonima i dužnostima određenog poretka civiliziranog društva.⁹² Mir će se, tvrdi Cresanin, nesumnjivo učvrstiti i ustaliti, ukoliko svatko od građana bude obavljao svoju zakonom propisanu dužnost.⁹³ Prema Petrićevu mišljenju, mir mogu prekršiti ili stranci započinjanjem rata ili građani bunom, a na koju ih potiče nedostatak

⁸⁹ [Francesco Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'istoria. Dialogo nono.« / [Frane Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, pp. 236–257, u: Francesco Patritio, »Della historia diece dialoghi« / Frane Petrić, »Deset dijaloga o povijesti«, pp. 28–293, u: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, preveo Krešimir Čvrljak (Pula: Čakavski sabor / Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani / Liburnija / Edit, 1980), na p. 244: »LION. Ora, il saper la strada di pervenir à questa pace, si acquisterem noi per due ie ottimamente. Per quella de filosofi, o per quella degli historici.« / na p. 245.

⁹⁰ [Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'istoria. Dialogo nono.« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, p. 244: »LION. Gli uni de quali la ci insegnano per via delle ragioni, stando in su gli universal: o gli altri per via de particolari, o della esperienza.« / p. 245.

⁹¹ Stjepan Ćosić, »Petrić o društvenoj ulozi i etičkoj dimenziji povijesnih istraživanja«, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 8/1–3 (1997), pp. 60–73, na p. 70.

⁹² [Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'istoria. Dialogo nono.« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, p. 246: »LION. La pace vera principalmente sta si come in proprio fondamento, nella tranquillità de cuori de cittadini. La quale è poi fondata nelle creanze loro, nelle leggi, o negli uffici di ciascun'ordine della cittadinanza.« / p. 247.

⁹³ Ibid., p. 246: »LION. De quali se ciascheduno farà l'ufficio loro dalle leggi commandato, senza dubbio la pace starà ferma, o immutabile.« / p. 247.

osnovnih životnih potreba: hrane, odjeće i mjesta za stanovanje.⁹⁴ Zbog toga izobilje hrane, odjeće i mjesta za stanovanje štiti mir.⁹⁵

Osim ratom i bunom, mir se može narušiti nejednakošću pri ostvarivanju građanskih prava koja građanima pripadaju po zakonu, budući da takva nejednakost dovodi do zavisti dijela ljudske duše, koja je po naravi požudna i željna časti.⁹⁶ Petrić nije precizirao o kojem dijelu ljudske duše je riječ, no u istom je izlaganju Platona nazvao prvim čovjekom na svijetu.⁹⁷ Smatram najizglednijim da je zbog toga Petrić u ovom izlaganju iskoristio i Platonovo teoretiziranje duše, za koju je u četvrtoj knjizi *Države* odredio da, između ostalih dijelova, sadrži i požudni dio, koji bi po svojoj prirodi najviše odgovarao dijelu ljudske duše koji je spomenuo Petrić.⁹⁸ Ljudskoj duši je, naglašava Petrić, potrebno očuvanje mira.⁹⁹

Četvrti način narušavanja mira Petrić je prepoznao u uvredama koje si građani međusobno upućuju. Iako je osjećaj uvrede ljudima prirodan kao nagon za samoodržanje i očuvanje vlastitog imetka, mir je, zaključio je Petrić, čvrst i trajan ako se građani ne vrijeđaju.¹⁰⁰

Naposljetku, Petrić je zaključio da mir počiva na dobro uređenim i održanim zakonima jer, kako je zapisao, ukoliko nisu dobro uređeni, a održavani su, buna ih može srušiti, a ako su dobro uređeni, a nisu održavani, cjelokupna zajednica gubi svoj smisao.¹⁰¹

⁹⁴ Ibid., p. 246: »LION. Laquale o da propri cittadini [la pace] si interrompe per popolar sollevamento: o per guerra da stranieri. [...] Certamente egli è necessario, che gli huomini che concorrono à fondare una città, habbiano d'onde nudrirsi, d'onde vestirsi, o luogo da habitare. Percioche queste cose sono tali che senza esse non si puo vivere la vita. La onde egli è forza, che se essi non l'hanno, si sollevino, o contro à magistrati, o contro à que'cittadini che ne hanno <...>.« / p. 247.

⁹⁵ Ibid., p. 246: »LION. Il mancamento adunque del le cose, che sostengono la vita, rompe la pace: o l'abbondanza la conserva o dentro o fuori.« / p. 247.

⁹⁶ Ibid., p. 246: »LION. Appresso, egli è di mestieri, che tutti i cittadini, i quali sono per le leggi à gli honori della città introdotti, per contentamento dell'animosa parte dell'animo nostro, ne sieno fatti partecipi. Percioche s'altri ne fosser privi, o altri gli si godessero, è necessaria cosa che l'animo per natura bramoso o vago dell'honore sturbi la pace <...>.« / p. 247.

⁹⁷ Ibid. p. 244: »LION. <...> il primo huom del mondo Platone <...>.« / p. 245.

⁹⁸ Platon, *Država*, IV, 437c. Vidi i: Platon, *Država*, prijevod Martin Kuzmić (Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o., 2009), 1102b 10–20, p. 188: »SOK: – Što onda, žeđu i glad i uopće požude, te volju i želju, ne bi li sve to metnuo među vrste, koje su upravo sada rečene?«

⁹⁹ [Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'historia. Dialogo nono.« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, pp. 246–248: »LION. <...> o il contrario, [animo] conviene che la conservi.« / pp. 247–249.

¹⁰⁰ Ibid., p. 248: »LION. Per le ingivre anco che si fanno l'un l'altro i cittadini, si turba la pace. Et l'astenersene, in fermezza o in istato la mantiene. Percioche egli è à tutti dato da natura il risentimento dell'offese, si come sprone, al conservamento di se stesso, o delle proprie cose.« / p. 249.

¹⁰¹ Ibid., p. 248: »LION. Et si puo con poche parole dire, che la pace, o la tranquillità, stea veramente nelle leggi bene ordinate, o bene osservate. Peroche se elle non sono bene poste, anchor che osservate sieno, o eseguite; le puo nondimeno violare la seditione. Et se bene son disposte, o non si osservino, tutto è nulla.« / p. 249.

Skledar je u svojoj interpretaciji Petrićevih zapisa o miru u ovom dijalogu zaključio da je za Petrića »nužna filozofijska spoznaja o ljudskoj naravi i o raznim pojedinačnim slučajevima u prošlosti i sadašnjosti« da bi se »znalo kakvi zakoni i ponašanje mogu usrećiti ljudsku zajednicu«. ¹⁰²

3.2. Djelovanje u stanju rata

U devetom dijalogu Petrić je raspravljao i o drugom od triju društvenih stanja: o ratu. Pri očuvanju mira sa strancima, jedino se, bilježio je Cresanin, treba bojati otvorena rata ili izdaje. ¹⁰³ Otvoreni rat može biti ili obrambeni, a taj je redovito pravedan, ili napadački, a taj je nepravedan osim kad je povrijeđena nečija čast ili kad je ugrožena nečija korist. ¹⁰⁴ Na pitanje treba li se grad upuštati u napadački rat, Petrić je napisao da će ga grad koji želi biti sretan izbjegavati, a prihvatit će ga samo onda kad je u pitanju njegova sigurnost i sreća. ¹⁰⁵ Znači, Petrić je u potpunosti opravdavao obrambeni rat, dok je napadački rat odobravao samo u pojedinim slučajevima. Tematici rata je, dakle, pristupao iz etičke perspektive. Za njega je svaki obrambeni rat pravedan, to jest etički opravdan. Međutim, etički je ispravnim smatrao i napadački rat u slučajevima povrijeđene časti, nanesene ozbiljne štete ili ugrožene sigurnosti i sreće grada. Za izdaju je napisao da sigurnijeg i bržeg puta do izdaje nema od uhoda i nagrađivanja potkazivača i kažnjavanja izdajnika. ¹⁰⁶

Petrić je odredio da se rat vodi ili protiv moćnije ili protiv slabije ili protiv jednake sile. ¹⁰⁷ Smatrao je da se najslabijih sila ne treba bojati, osim u slučaju da one izvuku veliku korist iz tuđe

¹⁰² Skledar, »Aktualnost Petrićevih Deset dijaloga o povijesti (Vidik suvremene znanosti o društvu)«, p. 271.

¹⁰³ [Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'istoria. Dialogo nono.« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, p. 248: »LION. Quanto poi per mantenerla in tranquilio stato dagli stranieri, consideriamo, che ella non dec temere, se non per via di guerra aperta; o per via di tradimento.« / p. 249.

¹⁰⁴ Ibid., p. 248: »LION. Ma la guerra aperta, o si fa à difesa: o questa è sempre giusta; o ella si fa ad offesa altrui: o questa non è giusta mai, se non in risentimento, dell'honore, o dell'utile violato.« / p. 249.

¹⁰⁵ Ibid., p. 248: »LION. Questa farà sempre da quella città fuggita, la quale felice essere desidera. Se non in caso, che non la prendendo ella, altri sia per travagliare il suo riposo, o lo stato suo felice.« / p. 249.

¹⁰⁶ Ibid., p. 248: »LION. Al tradimento ne piu sicura, ne piu spedita via non è, che le spie, o i premi a discopritori, o le pene à traditori.« / p. 249.

¹⁰⁷ Ibid., p. 248: »LION. Et è ogni maniera di guerra mossa, o da forze piu potenti delle nostre, o da piu deboli, o da eguali.« / p. 249.

nesreće.¹⁰⁸ Jednakih se treba tek neznatno bojati.¹⁰⁹ Pri suočavanju s moćnijom silom, mislio je Petrić, cilj treba biti da ne napadne, a ako napadne, da ne naudi.¹¹⁰ Cresanin je naveo dva načina prevencije napada moćnije sile: obvezivanje sponom ljubavi ili zbunjivanje strahom.¹¹¹ Obvezivanje moćnije sile sponom ljubavi može se vršiti na nekoliko načina: sklapanjem ugovora o miru, plaćanjem danka, priznavanjem nadmoći uz obvezivanje na stanovite dužnosti, darove i prijevoz trgovačke robe između dviju zemalja.¹¹² Na nekoliko se načina moćniji neprijatelj može zbuniti ili zaglupiti: strahom pred umom vladara, vojskovođama, ustrojem vojske, vjernošću naroda, pomoći koja slabijoj sili dolazi te snagom utvrđenja i zemlje u slabije sile.¹¹³ Time će slabija sila, objasnio je Petrić, moćniju silu dovesti u nedoumicu te neće napasti jer neće biti posve sigurna da će od tog imati koristi.¹¹⁴

Hrvatski filozof nije isključio mogućnost da, unatoč poduzetim preventivnim mjerama, moćniji neprijatelj svejedno napadne, što može učiniti ili na granicama slabije sile ili unutar njezinih granica.¹¹⁵ One u svakom slučaju moraju biti utvrđene i čvrste na način da ih se ne može probiti.¹¹⁶ U tom će slučaju vojska slabije sile biti za leđima vojske moćnijeg neprijatelja ukoliko ipak probije granicu.¹¹⁷ Petrić je išao korak dalje pa je zapisao da se neprijatelj može i utvrditi unutar granica slabije sile, koja tada može ratovati na tri načina: glađu, varkom, ili silom.¹¹⁸ Ako

¹⁰⁸ Ibid., p. 248: »LION. Le piu deboli forze, o aperte non si deono temere, quando non vi sia dal lor lato molto vantaggio d'altro accidente.« / p. 249.

¹⁰⁹ Ibid., p. 248: »LION. Le eguali si temono, ma poco.« / p. 249.

¹¹⁰ Ibid., p. 248: »LION. La onde resta ch'altri si oppenga alle superiori. Et cio si farà per due strade, o non per piu. Cio è, oprare si, che elle non ti assalghino; o assalendoti non ti nocchiano.« / p. 249.

¹¹¹ Ibid., p. 248: »LION. Che elle non ti assalghino, si deono tener due modi. O legando l'animo dello assalitore, con nodo d'amore: o confon deondolo col timore.« / p. 249.

¹¹² Ibid., p. 248: »LION. Nodi dello amor fra Prencipi sono la pace, quale hora l'habbiam noi col Turco. Il tributo, quale l'hanno col medesimo i Raugiei. Il riconoscimento dell'altrui maggioranza, con obbligo ch'altri si imponga, con uffii ci, con doni, o con commerci di robbe de suoi, o de nostri paesi; <...>« / p. 249.

¹¹³ Ibid., p. 248: »LION. Si confonde poi, o si fa stupido l'animo del nemico col timore, che egli prenda del tuo ingegno, o de tuoi capitani, o della maniera del la tua militia, o della fedeltà de popoli: o degli aiuti che tu habbia, o da tuoi, o dagli esterni: o dalla fortezza de tuoi luoghi, o del paese, o per piu di queste <...>« / p. 249.

¹¹⁴ Ibid., pp. 248–250: »LION. Lequali fanno dubio al piu di te potente nemico di assaltarsi. Conciosciacosà che la ragion diritta degli stati sia, di non moversi mai à danni altrui, se la rivscita del proprio utile, non si tiene per certa, o per sicura.« / pp. 249–251.

¹¹⁵ Ibid., p. 250: »LION. Ma se il nemico pur ti assalta: o egli ti batte alle frontiere del tuo paese, o egli entra dentro.« / p. 251.

¹¹⁶ Ibid., p. 250: »LION. Et in ambi i casi, deono le frontiere esser guernite o forti, si che egli non le sforzi.« / p. 251.

¹¹⁷ Ibid., p. 250: »LION. O non si assicuri entrando entro al tuo paese, di lasciarsi te dietro le spalle.« / p. 251.

¹¹⁸ Ibid., p. 250: »LION. Et se pure egli ui si assicura, si puo alhora in tre modi oprar contra di lui. O con la fame, o con l'inganno, o con la forza.« / p. 251.

neprijatelj raspolaže puno većom moći, najbolje je koristiti varku, a glad učiniti učinkovitijom od sile.¹¹⁹

Djelovanje u ratu Petrić je podijelio na tri različita stanja: vojska može biti utaborena, može marširati i može se upravo boriti.¹²⁰ Ukoliko je utaborena, vojska mora paziti da u njezinu taboru ima dovoljno vode i hrane te da bude sigurno i zdravo.¹²¹ Vojska može marširati u vlastitoj ili tuđom zemlji koja može biti prijateljska ili neprijateljska.¹²² Neprijateljska zemlja može biti sigurna i nesigurna, ovisno nalazi li se neprijatelj iza leđa vojske.¹²³ Petrić je opisao i tri načina na koje se može voditi borba: kao čarka, kao otvorena bitka i kao juriš.¹²⁴ Petrić je preporučio da se na juriš krene ili iz tabora ili iz uporišta zaštićenog prirodnom okolinom, umijećem ili ljudskom snagom.¹²⁵

Petrić je svoja razmatranja o ratu okončao raspravom o načinima prestanka rata. Do kraja rata dolazi se, kako kaže, na pet načina: zbog pobjede, zbog poraza, zbog sklapanja mira, zbog iscrpljenosti jednog od zaraćenih vladara te zbog iscrpljenosti obojice zaraćenih vladara.¹²⁶ S obzirom na to da je Petrić usporedno pristupao ratu iz etičke perspektive i pisao detaljna uputstva za djelovanje u društvenom stanju rata od kojih neka, poput varke, nisu etički ispravna, smatram da Petriću sredstva ratovanja nisu bila prioritet sve dok je rat opravdan.

3.3. Djelovanje u stanju bune

¹¹⁹ Ibid., p. 250: »LION. Ma perche la sua si presuppone maggior forza, dee piu tosto usarglisi inganno: o fargli la fame piu nemica, che la spada.« / p. 251.

¹²⁰ Ibid., p. 250: »LION. Ora la attion della guerra; è principalmente in tre piu distinte maniere distribuita. Consciosia cosa, che chiunque con essercito guerra fa, convenga che egli, o alloggi, o camini, o combatta.« / p. 251.

¹²¹ Ibid., p. 250: »LION. Et ha l'alloggiare quattro considerationi, che egli sia in luogo con modo per l'acque; o per le vettovaglie: sicuro, o sano.« / p. 251.

¹²² Ibid., p. 250: »LION. Il caminare, ch'hoggi marchiar si dice, o nel proprio paese si fa, o nell'altrui: o cio o amico, o nemico.« / p. 251.

¹²³ Ibid., p. 250: »LION. <...> o sospetto, ò nò: o talhor anco col nemico addosso.« / p. 251.

¹²⁴ Ibid., p. 250: »LION. Ma il combattere è anco di tre maniere. Percioche egli si combatte, o in iscaramuccia, o in giornata aperta, o in assalto.« / p. 251.

¹²⁵ Ibid., p. 250: »LION. Et questo, o degli, alloggiamenti altrui, o di luogo forte. Ilquate habbia per la sua difesa aiuti, o dalla natura, o dalla arte, o dalla forza humana.« / p. 251.

¹²⁶ Ibid., p. 252: »LION. Et alla pace per l'uno de quattro modi, o per piu si riduce. Percioche altri resta fi guerreggiare con altrui, o per vittoria che egli habbia conseguita: o per rottache egli habbia ricevuto: o per accordo, che si sia fatto: o per impotenza sopravvenuta all'un de Prencipi guerrieri, o ad ambidue.« / p. 253.

Kao treće društveno stanje u kojem se odvija javno djelovanje, Petrić je naveo bunu. Buna je, prema njegovu mišljenju, neprijateljica bivanja (*essere*) jer sa sobom nosi ubijanje i smrt, a sumnjama, neprijateljstvom, otimanjem materijalnih dobara i časti, trajnim jadima, strepnjama i drugim beskrajnim nevoljama narušava i dobro bivanje (*bene essere*) ljudi.¹²⁷ Ona poništava i vječno bivanje (*sempre essere*), jer ubija u čovjeku toliko žuđenu vječnost, i to tako što ljudima uskraćuje djecu te progoni obrazovanje i druge izvrsne stvari.¹²⁸

Petrić je potom bunu poistovjetio s ratom, napomenuvši da je rat utoliko podnošljiviji od bune jer nije riječ o domaćem razdoru, pa se čovjek od njega može lakše obraniti, nalazeći pribježište u ustanovama i zakonima.¹²⁹ Dakle, buna je najgore društveno stanje od triju društvenih stanja. Buna je toliko loša da je nepoželjnija od rata, budući da se u ratu društvo može pouzdati u državu i njezine institucije, dok buna podrazumijeva toliku razinu međusobnog nepovjerenja koje dovodi u pitanje valjanost institucija i izvršavanje zakona. Ionako negativan stav o bunama Petrić je dodatno zaoštrio tvrdnjom da ona rađa tolika zla upravo zato što je rođena u sramoti, zatiranju probitaka i časti te u sličnim nepravdama.¹³⁰

Prema Petrićevim spoznajama, bunu uvijek pokreće ili niži stalež da bi se izjednačio s ostalima ili jedan dio međusobno jednakih u želji da drugima nametne svoju nadmoćnost.¹³¹ Ona se guši ili blagošću ili strogošću.¹³² Strogošću se guši kažnjavanjem začetnika bune ili tako da je građani sami uguše, dok se blagošću guši autoritetom nekog dostojanstvenika ili popuštanjem pobunjenicima u onome što ih je potaknulo na bunu.¹³³ U članku objavljenom 1995. godine Ivica Martinović zaključio je da je Petrić smatrao da se od povijesti treba naučiti kako skršiti

¹²⁷ Ibid., p. 250: »LION. Percioche ella è nemica all'essere, per le uccisioni, o per le morti che ella porta seco. Distrugge il bene essere co'sospetti, o con le nemistà, co'privamenti delle robbe, o degli honori, con i continui affanni, o con i continui timori, o con simili altre miserie infinite.« / p. 251.

¹²⁸ Ibid., p. 250: »LION. Annulla anco il sempre essere uccidendo, con la privation de figliuoli, o con lo isbandiamento degli ottimi studi, dell'altre opere egregie, l'altrui cotanto bramata eternità.« / p. 251.

¹²⁹ Ibid., p. 250: »LION. Lequali tute cose, nascon anco dalla guerra. Laquale è però in tanto migliore della seditione, in quanto che non essendo ella dimestica nemica, si puote huom guardare, o ha rifuggio à magistrati, o alle leggi.« / p. 251.

¹³⁰ Ibid., p. 250: »LION. Cotanti adunque procude, o cosi rei effetti la seditione, prodotta anch'ella dalla privatione degli utili, o degli honori, o dalle ingiurie fatte.« / p. 251.

¹³¹ Ibid., p. 250: »LION. Et è commossa sempre, o da huomini inferiori, per fine di venir in parità con gli altrio: o da pari per falire sopra a gli altri in maggioranza.« / p. 251.

¹³² Ibid., p. 250: »LION. Ma ella si tranquilla, o con la dolcezza, o con l'asprezza.« / p. 251.

¹³³ Ibid., p. 250: »LION. L'asprezza ha due modi, o la pena data da magistrati à colui, che autor ne è stato o la forza degli altri cittadini. La dolcezza anchora opra con due vie. Cio è con l'autorità di alcun grave huomo: o col rifaccimento à turbatori in quella cosa, laquale è del loro sollevamento stata cagione.« / p. 251.

pobunu.¹³⁴ Dakle, Petrić je smatrao da povijest nije napisana da bi se pripovijedala, već da se ono u njoj pročitano provede u djelovanje.¹³⁵

¹³⁴ Ivica Martinović, »Petrićev naputak za gušenje pobune«, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 8/1–3 (1997), pp. 582–583, na p. 582.

¹³⁵ [Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'istoria. Dialogo nono.« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, p. 242: »LION. Consiosa cosa che le historie, non sieno à questo fine di valersene solamente in novellare, ma è bisogna convertir la lot lettione in attione.« / p. 243.

4. Dobro djelovanje i cilj *djelovanja*

U osmom dijalogu naslova »Valerio ili o povijesti nečijeg života« (»Il Valerio overo dell'istoria della vita altrui«) te u devetom dijalogu Petrić je promišljao o etičkim temama. Petrićev sugovornik u osmom dijalogu bio je Agostino Valerio. Već je iz naslova dijaloga vidljivo da će u njemu biti govora o životopisima. Petrić je, prema Špoljarićevim spoznajama, Valerija izabrao za sugovornika zato što je Valerio autor životopisa svetog Carla Borromea, što dokazuje da je bio kompetentan progovarati o tematici životopisa.¹³⁶ Da bi oprimjerio ono što je poimao dobrim djelovanjem te da bi odredio cilj *djelovanja*, Cresanin je raspravljao o temama koje obuhvaćaju životopise, dobro i sreću te želje ljudske duše.

Prije rasprave o životopisima nužnim smatram napomenuti Petrićeve težnje u formi prikazivanja bilo kakve povijesti pa tako i životopisa. Da je Petrić mislio da je »potrebno kloniti se kićenosti i sjajnoga govorničkog stila te literarnog nadmetanja«, ustvrdio je Miroslav Kurelac.¹³⁷ Naime, u svojem je članku »Petrićevo humanistički antropocentrično shvaćanje povijesti« protumačio prethodni Petrićev stav kao Petrićevo izričito protivljenje ljeporječitosti u bilo kakvom prikazivanju povijesti.¹³⁸ Kurelac je smatrao da je Petrić zagovarao spomenutu formu jer su »mjerodavni izvori dokumenti, a ne pisci, pa makar bili priznati i ugledni«. ¹³⁹ Schiffler je poručila kako Petrić kroz sve dijaloge teoretizira »kako pisati i kako razumjeti historiju, ne mrtvo slovo, već kao knjigu duše, kao sjećanje i tumačenje ostataka prošlosti, gdje u istoj ravni stoje pisani tekst, crtež, reljef i klesano djelo«. ¹⁴⁰ Zbog toga je Petrić inzistirao na objektivnoj spoznaji kao cilju kad je riječ »ljudskoj zajednici, državi ili povijesti«. ¹⁴¹

Poradi bolje preglednosti, Petrićeve etičke teme podijelio sam u dvije skupine. Svakoj skupini posvetit ću zasebno potpoglavlje. Najprije ću se usmjeriti na temu koja se tiče dobrog djelovanja građanā, a to su životopisi. U drugom potpoglavlju prikazat ću teme koje se odnose na cilj *djelovanja*: dobro i sreća te želje ljudske duše.

¹³⁶ Špoljarić, *Ars historica Frane Petrića*, p. 62.

¹³⁷ Miroslav Kurelac, »Petrićevo humanistički antropocentrično shvaćanje povijesti«, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 8/1–3 (1997), pp. 570–571, na p. 570.

¹³⁸ Kurelac, »Petrićevo humanistički antropocentrično shvaćanje povijesti«, p. 570.

¹³⁹ Ibid.

¹⁴⁰ Schiffler, »Filozofija grada«, p. 10.

¹⁴¹ Ibid.

4.1. Dobro djelovanje

Teoretiziranje o dobrom djelovanju uz pomoć životopisa Petrić je započeo tvrdnjom da životopisac, pri pisanju životopisa, treba zabilježiti dvije vrste informacija: o čijem se životu piše, što čini zapisivanjem imena, prezimena i domovine te osobe te što je u njezinu životu vrijedno da bude korisno i za primjer drugima, a to mogu biti jedino njezino djelovanje i riječi.¹⁴² Smatram da su djelovanja koja su korisna i primjer drugim ljudima zapravo primjeri dobrog djelovanja. Da bi objasnio kakvo je djelovanje vrijedno unosa u životopis, Petrić je ustanovio da čovjek djeluje potaknut vanjskim ili unutrašnjim čimbenicima.¹⁴³ Vanjski čimbenici mogu biti sudbina, sila ili slučaj, a unutrašnji narav, privrženost ili izbor.¹⁴⁴ Izbor dobiva poticaj od naravi, strasti duše, navike ili diskursa.¹⁴⁵

S obzirom na to da vanjski čimbenici ne potječu od nas, mislio je Petrić, ni prijekor ni pohvala ni nagrada ni kazna nisu potvrda ni naše vrijednosti ni naše ništavnosti.¹⁴⁶ Budući da vanjski čimbenici izmiču našoj spoznaji i moći, nije potrebno objašnjavati djelovanje koje je njima potaknuto, osim ako nisu potaknuli ili spriječili unutrašnje čimbenike.¹⁴⁷ Vrlo se često događa, objašnjavao je Petrić, da vanjski čimbenik potakne ili omete naum nekog djelovanja, no i tada o

¹⁴² [Francesco Patritio], »Il Valerio overo dell'istoria della vita altrui. Dialogo ottavo« / [Frane Petrić], »Valerio ili o povijesti nečijeg života, osmi dijalog«, pp. 216–235, u: Francesco Patritio, »Della historia diece dialoghi« / Frane Petrić, »Deset dijaloga o povijesti«, pp. 28–293, u: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, preveo Krešimir Čvrljak (Pula: Čakavski sabor / Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani / Liburnija / Edit, 1980), na p. 228: »VAL. Io dico adunque, che egli conviene allo scrittore della vita altrui dire prima di cui egli ci scrive vita. Percioche senza questo, noi anderemmo al buio. Et cio sapremo, s'egli ci dirà il nome suo, quello della famiglia, o della patria sua. Di qui si descriverà la vita di lui, o tutto cio che dal nascimento fino alla morte puo con essemplio di se dar giovamento altrui. Et ciò saranno non altro che le sue attioni, o i suoi dettati. [...] PATR. Si intendo.« / na p. 229.

¹⁴³ [Patritio], »Il Valerio overo dell'istoria della vita altrui. Dialogo ottavo« / [Petrić], »Valerio ili o povijesti nečijeg života, osmi dijalog«, p. 228: »VAL. Tutto huomo tutte sue attioni fa, spinto o da principio esterno di lui, o da interno. [...] PATR. Et questo anchora.« / p. 229.

¹⁴⁴ Ibid., p. 228: »VAL. Se da esterno, conviene che ei le faccia o per fato, o per forza, o per fortuna. Et l'interno conviene che sia o natura, o affetto, o elettione. [...] PATR. Et questo anchora.« / p. 229.

¹⁴⁵ Ibid., p. 228: »VAL. Laquale mossa sia o da natura, o da passione d'animo, o da costume, o da discorso. [...] PATR. Et questo anchora.« / p. 229.

¹⁴⁶ Ibid., p. 228: »VAL. Orale attioni alle quali fare noi siamo spinti da estrinseca cagione, si come non escono da noi, cosi ne biasimo, ne lode, ne premio, ne pena ce ne viene: ne da valore nostro, ne da viltà, si puo dirittamente dir che nascano. PATR. E vero.« / p. 229.

¹⁴⁷ Ibid., p. 228: »VAL. Et per che elie sono fuori, o di nostra cognitione in gran parte, o di nostro potere, non fara mestiere ch'huom s'affatichi ad ispiegarci quelle attion che alri spinto da fato, da fortuna, o d'altrui forza fa, se non intanto che aivtano, od impediscono le nostre proprie, o quelle che interne sono. [...] PATR. Sta ottimamente.« / p. 229.

vanjskim čimbenicima treba izložiti samo poznato ili kakvim se čini.¹⁴⁸ Dakle, životopiscu preostaje pisanje o djelovanjima potaknutim unutrašnjim čimbenicima.¹⁴⁹ Narav je, kao prvi unutrašnji čimbenik, Petrić doživljavao kao nagnuće prema nečemu koje od rođenja nosimo u svojoj duši, kao i prema strastima.¹⁵⁰ Primjerice, Temistokla je njegova narav poticala na akciju, Katona na strogost života, a Filipojmena na rat.¹⁵¹ Takvo nagnuće, mislio je Petrić, životopisac mora objasniti jer ono ima velik udio u djelovanju.¹⁵² Pod privrženošću je Petrić podrazumijevao već probuđene aktivne osjećaje srdžbe, ljubavi i mržnje koji rađaju djelovanjima na dva načina: nenadanom provalom, kao u strasti, kad nema izbora i stalnošću postojanja, kao u navici.¹⁵³ Privrženost može nastati i iz čistog rasuđivanja i razmišljanja kojem je ishodište u vrlini ili poroku.¹⁵⁴ Izbor se pogotovo mora zabilježiti jer sve u vezi njega tvori cijeli život u kojem činitelj ostvaruje djelovanje.¹⁵⁵ Njegova su ishodišta diskurs i privrženost koji su određeni po naravi, no mogu se razviti metodama koje nisu prirodne: odgojem i obrazovanjem u mlađoj dobi, a učenjem i vježbanjem u zreloj dobi.¹⁵⁶ Time će se, tvrdio je Petrić, oblikovati narav osobe prema odgoju koji je stekao i studiju koji je izabrao.¹⁵⁷ Od naravi, privrženosti, odgoja i obrazovanja nastaju navike, a budući da su navike stečene, osoba zaslužuje pohvalu ili

¹⁴⁸ Ibid., p. 228: »VAL. Percioche egli avvien ben di molte volte, che il nostro buono o reo animo, dalle esterne cose, od aivtato sia od impedito à fare alcuna attione, o buona, o rea che sia. Et alhora egli si dee dir delle cagioni estrinseche quel tanto, che se ne puo sapere, overo che ne appare. PATR. Sta ottimamente.« / p. 229.

¹⁴⁹ Ibid., p. 228: »VAL. Resta adunque che lo scrittore si affatichi in raccontarci quelle attioni, lequali hanno lor nascimento havuto da intrinseche à noi cagioni. PATR. E vero.« / p. 229.

¹⁵⁰ Ibid., p. 230: »VAL. Per natura, io intendo quella inclinatione, che noi dalle fascie portiamo ne nostri animi, à qual si voglia cosa. [...] Et natura intendo parimente la inclinatione agli affetti [...]. PATR. Io intendo.« / p. 231.

¹⁵¹ Ibid., p. 230: »VAL. Si come si legge, che Themistocle fu da natura spinto all'attione; Catone alla severità: Filopemene alla guerra. PATR. Io intendo.« / p. 231.

¹⁵² Ibid., p. 230: »VAL. Et deesi dallo scrittore ispiegar con diligenza cosi fatta inclinatione, però che ella porta molto, o nell'attioni, o dettati. PATR. Vo idite bene.« / p. 231.

¹⁵³ Ibid., p. 230: »VAL. Et affetti, io intendo i gia suegliati, si come l'ira, o lo amore, o lo odio posto in atto. Però che cosi producono dell'attioni. Et cio in due modi, o per subit, ino commovimento loro: o queste sono senza elettione. Et cosi gli intendo per affetti, o per commovimento abituato: o cosi e costume. [...] PATR. Tutto indento: o è cosi.« / p. 231.

¹⁵⁴ Ibid., p. 230: »VAL. Altre son poi, che nascono da discorso nudo, non nato ne accompagnato da passione, o da costu me alcuno. Si come altre sono poi quell'altre che vengono con discorso havente principio in costume di virtu, o di vitio. PATR. Tutto indento; o è cosi.« / p. 231.

¹⁵⁵ Ibid., p. 232: »VAL. Tutte adunque si deono queste cagioni descrivere, ma piu quele che hanno elettione. Pero che queste fanno tutta quella vita nostra, nella qua le huom opera. PATR. Così si dee far per certo.« / p. 233.

¹⁵⁶ Ibid., p. 232: »VAL. <...> che il discorso, o l'affetto onde nasce l'elettione, vengano il piu dalla natura, sono però accresciute talhora da cose, lequali naturali non sono. Si come dalle creanze, o dalla educatione che huom ha da teneri anni; o dakli studi, o essercitii, à che poi nella matura età si dona. [...] PATR. Voi dite vero.« / p. 233.

¹⁵⁷ Ibid., p. 232: »VAL. Conformano l'altrui natura in quello, in che altri s'è allevato, o in che ha posto studio. [...] PATR. Voi dite vero.« / p. 233.

prijekor.¹⁵⁸ Dakle, vlastitu narav i privrženost moguće je oblikovati prema drugima, no tuđa se narav i privrženost ne mogu usvojiti.¹⁵⁹

Petrić je odlučno ustvrdio da životopisac ne treba pisati sva djelovanja osobe o kojoj se piše.¹⁶⁰ Time bi se, argumentirao je Cresanin, ta osoba izvrgnula ruglu jer bi u njezinu životopisu bilo napisano da je, primjerice, sisala i plakala.¹⁶¹ Životopisac ne treba zapisati niti sva djelovanja te osobe u zreloj dobi, već samo ona koja su na štetu ili korist domovini ili vladaru.¹⁶² Prema mojoj procjeni, iz prethodne tvrdnje proizlazi to da je Petrić bio uvjeren da se čak i ona djelovanja koja su na štetu mogu usmjeriti prema dobrom djelovanju.

4.2. Cilj djelovanja

U devetom dijalogu Petrić je zapisao stavove o dobrom, sreći i željama ljudske duše. Za dobro je tako napisao da nema sumnje da je ono svrha svakog ljudskog djelovanja, to jest posljednji cilj svih naših ciljeva.¹⁶³ Potom je zapisao da je dobro općenito poznato pod imenom sreća.¹⁶⁴ Iz toga je vidljivo da je Petrić izjednačavao dobro i sreću. U tim se Petrićevim zapisima, kao što je to 2010. godine zaključio Bruno Ćurko, očituje »Aristotelov utjecaj, u konkretnom slučaju prva rečenica Aristotelove *Nikomahove etike*«. ¹⁶⁵ Ona glasi: »Svako umijeće i svako istraživanje, te

¹⁵⁸ Ibid., p. 232: »VAL. Et di natura, o d'affetto, di creanza, o di studio, si fanno in ultimo un habito di costume nel nostro animo, il quale acquistata cosa essendo, è di laude, o di vituperio degro. PATR. Voi dite vero.« / p. 233.

¹⁵⁹ Ibid., p. 232: »VAL. Però che altri la natura, o gli affetti altrui, non si acquisterà giamai. Ma si le altre tre piu forti, o piu importanti. Puo altri però rimettere della propria natura, o de propri affetti, o andargli con lo studio conformando nell'altrui. Il che non piu in lui natura, ma costume sarà. PATR. Così credo io che sia vero.« / p. 233.

¹⁶⁰ Ibid., p. 230: »VAL. <...> quanto non è pienamente lecito di dire pur tutti i fatti di colui, di cui si scrive.« / p. 231.

¹⁶¹ Ibid., p. 230: »VAL. Percioche cinque in iscrivendo la vita di Pompeo, narrando andasse tutte le attioni o tutti i gesti suoi, da che egli nacque: egli farebbe cosa da ridere, dicendo, che egli poppana, o che piagnena. PATR. O si, di coteste fanciaillesche.« / p. 231.

¹⁶² Ibid., p. 230: »VAL. Conciosa cosa che per lo fin da noi cosider ato, egli [l'uomo storico] debbia quelle attioni sole raccontarci, lequali fanno al danno, o all'utile della sua patria o del su Prencipe, o non altre nivne. [...] PATR. Io vengo hora dalla nostra, o credo, che così far si dea.« / p. 231.

¹⁶³ [Patritio], »Il Donato overo dell'utilità dell'istoria. Dialogo nono« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, pp. 242–p. 244: »LION. Certa cosa è che tutte le operationi humane, hannosi proposto un fin di bene. Il quale è ultimo di tutti gli altri nostri fini.« / pp. 243–245.

¹⁶⁴ Ibid., p. 244: »LION. Et è conassai consciuto nome addimandato felicità.« / p. 245.

¹⁶⁵ Bruno Ćurko, »Petrić o vrlini i sreći u 'humanističkom' razdoblju«, *Filozofska istraživanja* 30/3 (2010), pp. [395]–412, na p. 411.

slično djelovanje i pothvat, teže, čini se, nekom dobru, stoga je lijepo rečeno da je dobro ono čemu sve teži«. ¹⁶⁶

Petrić je zapisao da je sreća, kao što nas je poučio Platon, prvi čovjek na svijetu, ništa drugo nego sjedinjenje s Bogom postignuto kontemplacijom. ¹⁶⁷ O tom Petrićevu stavu Heda Festini je, i to u članku naslovljenu »Frane Petrić o principima historijskog istraživanja iz perspektive problematičke povijesti« iz 1979. godine, zaključila da je Petrić preuzeo upravo Platonovu misao o sreći, izdvajajući da su njoj »upravljena sva ljudska stremljenja u smislu sjedinjenja s božanstvom«. ¹⁶⁸ Mislav Kukoč u svojem je radu »Ima li povijest smisao? Petrićeva povijesna razmatranja i filozofija povijesti« iz 1997. godine napisao da Petrić »platonistički određuje svrhu svekolikoga ljudskog djelovanja«. ¹⁶⁹ Iz tvrdnje da je Platon prvi čovjek na svijetu moguće je iščitati da je Petrić itekako bio privržen tom antičkom grčkom filozofu. Petrić je zastupao stav da sjedinjenje s Bogom postignuto kontemplacijom ima svoj pravi i savršen način, a on se sastoji u tome da umrtvimo i posve smirimo čuvstva i žudnje te ih kroćenjem pretvorimo u vrline. ¹⁷⁰

Međutim, to nije moguće u dovoljnoj mjeri ako se ne živi s ostalim ljudima. ¹⁷¹ Prema tome, zajednica je ta koja treba svojim građanima pružiti puninu života. ¹⁷² Čurko je primijetio da je to »prvi put da Cresanin ističe odgovornost izvršne vlasti za sreću građana«. ¹⁷³ Čosić je u svojem istraživanju naglasio da Petrić smatra nužnim da ljudi »svojim djelovanjem u zajednici poboljšaju vlastiti život«. ¹⁷⁴ Petrićeva zajednica je, zaključila je Ljerka Schiffler 1998. godine,

¹⁶⁶ Aristotel, *Nikomahova etika*, I, 1, 1094a 1–1094a 2. Vidi i: Aristotel, *Nikomahova etika*, prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan (Zagreb: Globus, 1988), 1094a 1–2, p. 1.

¹⁶⁷ [Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'istoria. Dialogo nono« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, p. 244: »LION. Questa felicità si come ci insegnò il primo huom del mondo Platone, altro non è, che un riunirsi, che noi facciam con Dio, per lo mezo della contemplatione.« / p. 245.

¹⁶⁸ Heda Festini, »Frane Petrić o principima historijskog istraživanja iz perspektive problematičke povijesti«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5/9–10 (1979), pp. [27]–42, na p. 29.

¹⁶⁹ Mislav Kukoč, »Ima li povijest smisao? Petrićeva povijesna razmatranja i filozofija povijesti«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija »Dani Frane Petriša«, Cres 13.–17. srpnja 1997.* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1999), pp. [279]–290, na p. 288.

¹⁷⁰ [Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'istoria. Dialogo nono« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, p. 244: »LION. Allaquale vera o perfetta si perviene, sedati hormai, o tranquillati i commovimenti degli affetti, o del la concupiscenza, per lo mortificamento, che di loro hauranno fatto le virtu, o i buon costumi, o l'altre cose necessarie a questo.« / p. 245.

¹⁷¹ Ibid., p. 244: »LION. Le quali senza alcun fallo, l'huomo non puo à bastanza havere, s'egli non si conduce à vivere con altri huomini in commune.« / p. 245.

¹⁷² Ibid., p. 244: »LION. La comunanza ch'io dico è la città, o la Republicha, che noi dire la vogliamo. Laquale è mestieri, che à suoi cittadini dia sofficienza di vita.« / p. 245.

¹⁷³ Čurko, »Petrić o vrlini i sreći u 'humanističkom' razdoblju«, p. 408.

¹⁷⁴ Čosić, »Petrić o društvenoj ulozi i etičkoj dimenziji povijesnih istraživanja«, p. 65.

poput »univerzuma u malomu, živi, dinamički organizam koji pretpostavlja princip harmoničnog funkcioniranja dijelova, međusobnu povezanost i zavisnost dijelova, integraciju svih djelatnosti, podrazumijevajući pritom i harmoniziranje društvenih odnosa i društvenih komunikacija [...], jedinstvo znanja, volje i moći <...>«. ¹⁷⁵ Prema mišljenju Hede Festini iz 2013. godine, Petrićev moralni kôd moguće je sažeti na sljedeći način: živjeti sretan život s drugim ljudima, a to se čini vježbanjem građanskih navika na temelju dobrih zakona u valjanoj zajednici, odnosno gradu. ¹⁷⁶ Petrić je zapisao da se punina života može ostvariti ako se udovolji trima željama koje duša po prirodi uvijek sa sobom nosi: želji za bivanjem (*essere*), želji za dobrim bivanjem (*bene essere*) i želji za vječnim bivanjem (*sempre essere*). ¹⁷⁷ O Petrićevim trima željama ljudske duše Zenko je konstatirao da se prvaj želji udovoljava »zadovoljenjem svih osnovnih životnih potreba«, drugoj »kultiviranjem naše cjelokupne senzitivno afektivne sfere«, a trećoj »kultiviranjem metafizičkog poriva«. ¹⁷⁸ Da su tri želje ljudske duše zapravo sjedinjenje s božanstvom da bi se dostigla sreća zaključila je Festini. ¹⁷⁹ Sjedinjenje se, poručila je Festini, može postići jedino u zajednici koju čine barem tri čovjeka. ¹⁸⁰ Schiffler je, interpretirajući Petrićeve želje ljudske duše, zaključila da Petrić smatra da samim djelovanjem, to jest »činjenjem povijesti«, ljudi zadovoljavaju želje ljudske duše. ¹⁸¹ Dakle, tri će želje ljudske duše pokretati činitelje da oni tim željama udovolje i dođu do cilja dobrog djelovanja: dobra i sreće.

Nakon odredbe ključnog pojma etičke perspektive, dakle pojma *djelovanje* te nakon Petrićeva pružanja konkretnih primjera *djelovanja* u trima društvenim stanjima, miru, ratu i buni, smatram da je creški mislilac teoretiziranjem o dobrom djelovanju i cilju *djelovanja* cijeloj perspektivi dao smisao. Utvrđivanje što sve čini dobro djelovanje, što o njemu treba zabilježiti, što iz njega treba iskoristiti te što je njegov cilj jest važno, no Petrić je tim utvrđivanjem objasnio i važnost

¹⁷⁵ Ljerka Schiffler, »Filozofija politike i povijesti u djelu Frane Petrića«, u: Frane Petrić, *Izabrani politički spisi*, izbor i uvodna studija Ljerka Schiffler. Prijevod Vladimir Premec, Krešimir Čvrljak, Irena Čosić, Tamara Tvrtković (Zagreb: Golden marketing / Narodne novine, 1998), pp. 7–34, na p. 15.

¹⁷⁶ Heda Festini, »Petrićeva *La deca semisacra* kao moguće kodificiranje morala«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 39/1 (2013), pp. 27–33, na p. 32.

¹⁷⁷ [Patritio], »Il Donato overo dell'utilita dell'istoria. Dialogo nono« / [Petrić], »Donato ili o koristi od povijesti, deveti dijalog«, p. 244: »LION. Et cio sarà [sofficienza di vita], s'ella sodisfara pienamente à tre disideri, che da natura porta seco l'animo nostro sempre. Cio sono, il disiderio dell'essere, del bene essere, o del sempre essere. Il che avviene, che nella pace della città piu tosto si posseggia, che nella guerra <...>«. / p. 245.

¹⁷⁸ Zenko, »Frane Petrić«, p. 23.

¹⁷⁹ Festini, »Frane Petrić o principima historijskog istraživanja iz perspektive problematičke povijesti«, p. 29.

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Schiffler, »Filozofija grada«, p. 7.

odredbe *djelovanja* i njegovih konkretnih primjera u trima društvenim stanjima. Samim time, oblikovana je jedna cjelovita etička perspektiva Petrićevih *Deset dijaloga o povijesti*.

5. Zaključak

Djelo *Deset dijaloga o povijesti* hrvatskog renesansnog polihistora Frane Petrića proučio sam iz etičke perspektive. Kao središnji pojam njegove etičke misli u tom djelu prepoznao sam *djelovanje*, o kojem je promišljao u čak pet od svojih deset dijaloga. Najprije sam izložio obilježja tog pojma koja su zapisana u drugom i sedmom dijalogu. U drugom dijalogu Petrić je zapisao da se sve što je ljudsko svodi na misli, riječi i djelovanje. U sedmom je dijalogu naveo da *djelovanje* ima svoje vanjske i unutrašnje odrednice. Vanjske odrednice *djelovanja* su: činitelj, uzrok, mjesto, vrijeme, način i sredstvo ili pomagalo. Unutrašnje su odrednice *djelovanja*: mogućnost, prilika i uspjeh. Na temelju Petrićevih misli o obilježjima *djelovanja* oblikovao sam odredbu tog pojma: *djelovanje* je pojam omeđen vanjskim (činitelj, uzrok, mjesto, vrijeme, način i sredstvo) i unutrašnjim odrednicama (mogućnost, prilika i uspjeh) na koji se, a uz misli i riječi, svodi sve ljudsko.

Potom sam se usmjerio na Petrićevo prikazivanje konkretnih primjera *djelovanja*, o čemu je progovarao u sedmom i devetom dijalogu. Utvrdio je kako *djelovanje* može biti javno ili privatno. No, smatrao je da je predmet povijesti javno, a ne privatno djelovanje jer je javno djelovanje, kao i povijest, poznato svima, dok je privatno djelovanje poznato jedino njegovu činitelju. Potom je Cresanin naveo da javno djelovanje može biti u trima društvenim stanjima: u miru, ratu i buni. Puteve do mira mogu nam prikazati filozofi i povjesničari. Filozofi to čine prikazivanjem puta uzroka, naglašavajući ono općenito, dok povjesničari to čine prikazujući put iskustva, naglašavajući ono što je pojedinačno. Pri tom je moguće, čak i poželjno, da to bude ista osoba. Petrić je zapisao da se mir temelji na smirenim srcima građana, njihovu odgoju, zakonima i dužnostima određenog poretka. Potom je zabilježio da će građani mir kršiti u slučaju manjka osnovnih životnih potreba (hrana, odjeća i mjesto za stanovanje), nejednakosti pri ostvarivanju građanskih prava zajamčenih zakonom te uvreda koje nanose jedni drugima. Zaključio je da mir bezuvjetno leži na dobro donesenim i dobro održavanim zakonima. O ratu je Petrić zabilježio da je onaj obrambene naravi pravedan, a napadački jedino ako se štiti čast, sigurnost, ili sreća. Time je Petrić osudio osvajačke ratove i rat promišljao iz etičke perspektive. Budući da je Petrić rat sagledavao iz etičke perspektive dok je u isto vrijeme napominjao da slabija sila, u slučaju da se moćniji neprijatelj utvrdi unutar njezinih granica, protiv tog neprijatelja može ratovati glađu i varkom, smatram kako Petriću nisu prioritet sredstva ratovanja sve dok je rat opravdan. Do kraja

rata dolazi se na više načina, a neki od njih su pobjeda ili poraz, sklapanje mira te iscrpljenost neke od zaraćenih strana ili obje zaraćene strane. O buni je zapisao da je ona neprijateljica bivanja jer donosi ubijanje i smrt, a raznim nevoljama uništava probitak ljudi i vječno bivanje. Gora je čak i od rata jer je riječ o unutarnjem razdoru zbog kojeg se ne može osloniti na ustanove i zakone države. Uvijek ju pokreće niži stalež da bi se izjednačio s ostalima ili dio jednakih koji se žele nametnuti. Petrić je zapisao da se buna može ugušiti blagošću i strogošću, a svaka od te dvije mogućnosti nudi po još dvije. Strogošću se guši na način da se ili kazni začetnik bune ili da bunu uguše građani. Blagošću se buna smiruje autoritetom nekog dostojanstvenika te udovoljavanjem skupini koja se buni u onome zbog čega se bune.

Dobro djelovanje Petrić je objasnio raspravom o životopisima. Petrić je bio izričito protiv kićenosti i literarnog nadmetanja u prikazivanju povijesti jer su u njoj mjerodavni dokumenti, a ne pisci, koliko god bili priznati i ugledni. Držao je i do cilja objektivne spoznaje u povijesti, doživljavajući ju ne kao mrtvo slovo, već kao knjigu duše i tumačenje ostataka prošlosti. Životopisac mora navesti o kojoj se osobi piše te koja su djelovanja i riječi te osobe korisna i za primjer drugima. Pri tom životopisac mora imati na umu kako djelovanje može biti potaknuto vanjskim i unutrašnjim čimbenicima. Vanjski su čimbenici sudbina, sila i slučaj, a unutrašnji su čimbenici narav, privrženost i izbor. Petrić je zapisao da se životopisac treba usmjeriti na bilježenje unutrašnjih čimbenika djelovanja jer vanjski čimbenici ne potječu od činitelja, to jest nisu u njegovoj moći. Ne trebaju se zapisivati svi događaji o osobi o kojoj se piše, već samo oni koji će biti ili štetni ili korisni za domovinu i vladara. Petrić je bio uvjeren da su dobro i sreća svrha dobrog djelovanja, a postižu se sjedinjenjem s Bogom pomoću kontemplacije. To je moguće jedino u zajednici. U njoj će se moći zadovoljiti tri želje ljudske duše kako bi se došlo do dobra i sreće: biti, dobro biti i vječno biti. Samim djelovanjem, to jest činjenjem povijesti, zadovoljavamo te tri želje ljudske duše.

Premda su dosadašnja istraživanja najveću pažnju posvećivala filozofiji povijesti kao najzastupljenijoj filozofskoj disciplini u tom djelu, Petrićeva promišljanja o *djelovanju* u *Deset dijaloga o povijesti* razotkrivaju ga i kao etičara. Budući da je pojam *djelovanje* razmatrao u čak polovici svojih dijaloga, smatram da je u tom djelu prisutan snažan etički moment. Naposljetku, rana etička misao nije bila samo pod utjecajem Platona, već i Aristotela, doduše u puno manjoj mjeri.

6. Popis literature

Aristotel. 1988. *Nikomahova etika*, prijevod s izvornika, bilješke i rječnik nazivlja Tomislav Ladan, predgovor i filozofijska redakcija Danilo Pejović (Zagreb: Globus, 1988).

Aristotel. 2001. *Metafizika*, prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (grčki, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki) Tomislav Ladan (Zagreb: Signum – Medicinska naklada, 2001).

Bačeković, Alica. 1997. »Poimanje povijesti u Frane Petrića i Giambattiste Vica«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija »Dani Frane Petriša«, Cres 13.–17. srpnja 1997.* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1999), pp. [307]–313.

Blum, Paul-Richard. 1997. »Frane Petrić u 'vreći vremena': povijest i retorička filozofija«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 23 (1997), pp. 19–34.

Ćosić, Stjepan. 1997. »Petrić o društvenoj ulozi i etičkoj dimenziji povijesnih istraživanja«, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 8/1–3 (1997), pp. 60–73.

Ćurko, Bruno. 2010. »Petrić o vrlini i sreći u 'humanističkom' razdoblju«, *Filozofska istraživanja* 30/3 (2010), pp. [395]–412.

Festini, Heda. 1979. »Frane Petrić o principima historijskog istraživanja iz perspektive problematičke povijesti«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 5/9–10 (1979), pp. [27]–42.

Festini, Heda. 2013. »Petrićeva *La deca semisacra* kao moguće kodificiranje morala«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 39/1 (2013), pp. 27–33.

Girardi-Karšulin, Mihaela. 1991. »Frane Petrić. Od 'antropološkog' problema do novoplatoničkog sustava«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 17 (1991), pp. 139–158.

Girardi-Karšulin, Mihaela. 1997. »Frane Petrić«, u: Franjo Zenko (priređivač sveska), *Starija hrvatska filozofija*. Hrestomatija filozofije, sv. 9 (Zagreb: Školska knjiga, 1997), pp. 203–223.

Kukoč, Mislav. 1995. »Petrićeva socijalnofilozofijska misao između realizma i utopizma«, *Filozofska istraživanja* 15/1–2 (1995), pp. [169]–180.

Kukoč, Mislav. 1997. »Ima li povijest smisao? Petrićeva povijesna razmatranja i filozofija povijesti«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija »Dani Frane Petriša«, Cres 13.–17. srpnja 1997.* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1999), pp. [279]–290.

Kurelac, Miroslav. 1997. »Petrićevo humanistički antropocentrično shvaćanje povijesti«, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 8/1–3 (1997), pp. 570–571.

Martinović, Ivica. 1997. »Petrićev naputak za gušenje pobune«, *Dubrovnik: časopis za književnost i znanost* 8/1–3 (1997), pp. 582–583.

Patritio, Francesco / Petrić, Frane. 1980. »Della historia diece dialoghi« / »Deset dijaloga o povijesti«, u: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, preveo Krešimir Čvrljak (Pula: Čakavski sabor / Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani / Liburnija / Edit, 1980), pp. 28–293.

Platon. 2009. *Država*, prijevod Martin Kuzmić (Zagreb: Naklada Jurčić d.o.o., 2009).

Premec, Vladimir. 1975. »Utopija-zbilja-politika«, u: Frane Petrić, *Sretan grad*, s talijanskog preveo i popratnu studiju napisao Vladimir Premec, uvodnu studiju napisao Vladimir Filipović (Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1975), pp. [43]–63.

Schiffler, Ljerka. 1985. »Filozofija grada«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 11 (1985), pp. 3–27.

Schiffler, Ljerka. 1998. »Filozofija politike i povijesti u djelu Frane Petrića«, u: Frane Petrić, *Izabrani politički spisi*, izbor i uvodna studija Ljerka Schiffler. Prijevod Vladimir Premec, Krešimir Čvrljak, Irena Ćosić, Tamara Tvrtković (Zagreb: Golden marketing / Narodne novine, 1998), pp. 7–34.

Skledar, Nikola. 1997. »Aktualnost Petrićevih Deset dijaloga o povijesti (Vidik suvremene znanosti o društvu)«, u: Ljerka Schiffler (glavna urednica), *Zbornik radova VI. međunarodnog filozofskog simpozija »Dani Frane Petriša«, Cres 13.–17. srpnja 1997.* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 1999), pp. [269]–278.

Špoljarić, Stjepan. 2012. *Ars historica Frane Petrića* (Zagreb: Hrvatsko filozofsko društvo, 2012).

Zenko, Franjo. 1980. »Frane Petrić«, u: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti*, preveo Krešimir Čvrljak (Pula: Čakavski sabor / Istarska naklada; Rijeka: Otokar Keršovani / Liburnija / Edit, 1980), pp. 7–23.